

2077

І ВАН ВАГРЯНИЙ

Індустрія

В - в о
У К Р А І Н А

І В А Н   Б А Г Р Я Н И Й

Г Е Н Е Р А Л

Ж О М Е Д І Я - С А Т И Р А

**Проект зі збереження
спадщини
української еміграції**

Видавництво
У К Р А І Н А
1 9 4 8

PRINTED IN GERMANY

ІВАН БАГРЯНИЙ

ГЕНЕРАЛ

Всі права застережені за автором.

I приснився мені неймовірний сон:

... 2041 рік... Київ... Сонячний Київ — серце сонячної, свободної і, нарешті, радісної моєї Країни... Це буцім то вже настала нарешті ЕПОХА всесвітньої справедливості, що зйшла, як сонячний ранок після жаскої, макабричної ночі минулого. ЕПОХА шанування людської гідності і людського права — дихати, жити, думати і одверто говорити... Епоха культу матері і дитяти... Епоха торжества людського щирого серця, вільного, незторизованого, не зганьбленого, не підгорненого ні під чий брудний чобіт...

... І вже нібіто немає ніякої цензури ані на мисль, ані на почутия; вже немає жандармів, ані посіпак, ані концтаборів, немає репатріації, інквізіції, ізоляції немає провокаторів, ані донощиків, ні тих, що б'ють письменників і поетів по голові і затикають уста ганчіркою... Все те ніби щезло назавжди, — провалилось туди, звідки було й прийшло, — у пекло...

... Свобода... Вже можно вільно думати, одверто говорити і навіть писати, і навіть виставляти...

... І зайшов я у великий театр сонячної столиці, переволнений безтурботніми, квітучими і відважними лицями новітніх, свободних киян. Вони зібралися дивитися чергову виставу з циклю «НАШЕ ФАНТАСТИЧНЕ МИНУЛЕ».

... І разом з ними я бачив таку виставу... (Лиш було мені дивно — ніхто того видовища не розігнав, не писав хот і ультиматумів, не виарештував акторів і навіть режисера... Ба, навіть не пошукували автора, щоб заслати його на холодну Коліму на довічну каторгу з усіма родичами й знайомими...)

Як я йому заздрив. І не міг вийти з подиву... Але мені сказали, що це вже нарешті Епоха справжньої справедливості, коли вже вільно думати і говорити, і називати все своїми іменами... Але я сидів і, не вірячи в те, бо то неможливе! — дивився **нишком**, впізнаючи свою жаску, макабричну епоху...)

...І бачив я таку виставу:

ПРОЛОГ

Гонг. Відкривається завіса. Темно.

Музичний рефрен, як при радіо-сигналі,—з кількох нот:

«І хав козак на війнонъку»...

Капають звуки, як сльози, і благає дівчина матір:

ГОЛОС глибокий дівочий, протестуючий, розпучливий, люблячий:

— Мамо, мамо!... Знього ж будуть люди сміятися, мамо!...

І втішає дівчину мати, горем заломлена:

ГОЛОС глибокий, фатальний:

— Нічого, доню, нічого... Нехай... Не так з милого твого, не так з сина моого, як з ворога лю того ще й з ворога злого... Як же ж увесь народ християнський від глуму і мук подурів та й побожеволів... Нехай же... нехай бачать та й і нехай знають, та й нехай пам'ятають... (павза). Як синів покалічили... А дочек усолдатизабрали... (тихо). А матір, як чайку при битій дорозі... (і завмерла в тузі).

Спалахнули заграви десь у далеких громах. І стойть у червоному мареві дівчина перед матір'ю на колінах. Та не та дівчина, що «козаченька в похід виряджала», хустину давала й сльозами спливала. А та дівчина, що сама грізні вояцькі шати від злої долі в придане дістала, — та не ретязь кампанійський, не шлик запорізький, а тяжкий, боєвий комбінезон танкістський.

ВЕДУЩИЙ (сардонічно):

Засвистали козаченъки
Й триста літ свистали...
А тим часом — М а р у с е н ъ к у
В танкісти забрали...

А милого скалічили
Та й на глум віддали...

Ой, з-за гори вогонь летить,
З-за гори, з-за кручин,
Іде танкіст та й не свистить,
За Німан ідучи...

Капають звуки. Та не капають слези, а чей позакипали. Рук не ламала, лише в лівій руці шолом, а правою серце тримала, — по-козацьки матір прощала:

— Мамо, мамо!.. Як не судилося мені вашою невісткою стати, а вам мене на шлюб благословляти, (смутно) — то хоч благословіть, мамо, в похід вирушати, за мачуху за немилую танком страшним землю орати, вогнем і жалем своїм за-сівати...

МАТИ:

— Доню моя!.. Як же ж мені тебе та й на смерть благословити... (заломила руки) — Ой, доки ви, діти мої, самі виростали, — не свистали «воріженъки», а ворогами ще й прелютими стали... Діти, мої... Та було ж вас по Сибірах та й по Соловках, та й по всіх світах... Весь люд робучий розтерзаний і божевільний... Вже ж я вас грудьми затулляла... И Бога благала... Гей, коли б же я силу мала! Тільки ж сила тая слідом за вами слезами сплила...

ДІВЧИНА, (важко):

— Не страшать мене, мамо, ані танки, ані тії гармати...
(та й стріпнула головою затято):

— Благословіть, мамо!.. Гей, благословіть, мамо, та й ані на турка стати, а благословіть серце свое ростинати — половину біля вас залишати, а другу — на залізному огорі по світах розімчати... Та ой і не розімчати, а в страшном увогні гартувати, щоб потім за вас вогнем і залізом у всіх одвіт спитати!

І стрепенулася мати, заметалася серцем між жалем і втіхою і підняла руки, мов крила, клекотом орлім шугнувши:

— Доню ж моя... Доню моя...

(Темно).

ВЕДУЩИЙ:

Засвистали воріженъки,
Та й на кутніх стали...
Бо не знали, як ті діти
Йде повиростали,—

На дні моря не зіпріли,
В огні не згоріли,
На тортурах не сконали
Й в смолі не скипіли.

Із-за гори вогонь летить,
За горою й пада...
Пильний, враже, не де б покпить,
А де твоя зрада.

Гонг. Павза.

Це був пролог до комедії, яку не можна було поставити цілих сто років.

II

Десь за обрієм ревуть гармати і перекочується далкий гром тяжких вибухів безперервного бомбардування. Безугально. Лише то притихає, то спалахує ближче. Як лихоманка. І прошиває його рокіт боєвих ескадриль, особливо виразно завивається рев літаків на крутих віражах. Там іде війна.

Без кінця гудуть машини і танки десь, пливуть шляхами. Там іде війна.

А коло млина тихо і затишно, — коло колгоспного млина «імені Мікояна». В стороні від битих доріг стоїть він над блакитним Ворсклом і дрімає, як старець на сонечку. Ні, не дрімає, — обшарпаний, з перекошеною вівіскою, стомлений на колгоспній роботі, присів він навпочіпки і триვожно прислухається роздяпленими дверима туди, на гул далеких подій, що насуваються.

Тиша коло млина на тлі експлозій в цілому світі. Пустка. Далібі все вивтікало. Поховалось. Не рухається колесо, не плющить вода. Млин — як ціле загальмоване життя, і спинене колесо — його символ.

А на тому символі сидить Сашко, підбгавши ноги, як китайський Будда. Епохальний Сашко, цебто типовий син своєї епохи, дитя карколомної ери, іменованої «ерою соціалізму», ні, вже майже «комунізму». Зовсім юний і зовсім байдужий до всього бувалець, за віком — хлопчисько, за досвідом — дід, що звик уже на все дивитися з презирством. Безстрашний авантурник, «закальонний» пройдоха, недавній турист Колими, Печори, Казахстану і всіх закутків «країни соціалізму», включаючи тюрми і концентраційні табори. Син розкуркулених і знищених батьків — САШКО ПРОХОДА. Молодший за млин на сто років, але

такий же старий, обшарпаний, замурзаний, усуспільнений ще й босоногий.

Сидить він, як китайський Будда чи як професор, на колесі і, тримаючи якусь грубу книгу на колінах, пильно дивиться вгору — стежить очима десь за літаком. Потім скептично спльовує (чвіркає) через губу і, заплюшивши очі та пестячи залюблено книгу, мрійно погойдується. Мовчки.

І так само мовчки сидить остроронь на колоді перед млином Да ило. Психічно порушений в наслідок перенесених в тюрмі катувань, він саме в хвилині затъмарення. Сидить, втопивши бездумні, божевільні очі кудись, блукає ними в царстві візій, не чуючи нічого і не реагуючи на зовнішній світ. Зарослий бородою, скуйовджений. За своєю функцією на млині — він щось середнє між сторожем і вантажником, взятий до роботи тоді, коли ще був відносно нормальним. Сидить, погойдується. То безглазо посміхається, то тьмариться люто, ворушить губами і щось відкарбовує в повітрі пальцем.

1.

Сашко починає тихенько співати, погойдуючись і заплюшивши очі. Сам собі диригує, при чому в першій строфі один рядок співає по-українському, другий по-російськи, шаржуючи:

— Колима, ти Колима —
Нова я планета —
Дванадцять місяців — зима,
А стальнє — лета...

— Не так... (крутить носом, починає імпровізувати)..

Колима, ти Колима —
Золота плянета.

— От чорт. Щось не виходить. Забув... Стравай... О!... (підморгнув):

Колима, ти Колима,
Якщо ти плянета, —
То Сашко — «фю-і-іть» — нема!
Бо Сашко — комета!..

— Х-ха. Хоч погано, зате правильно. Як ця книга. (Захоплено прицмокує). Ex!.. (Розгортає і починає читати, десь посередині. Гуркіт нагло посилюється, цілий ланцюг

вибухів і рев літака. Сашко схоплюється і спинаючись на пальці, з-під долоні дивиться кудись на шлях. Дивиться та:)

— О... О... Ой-йо-йо-о-о!.. Цирк!..

(Крутить головою і — не то розпучливо, не то з ентузіазмом):

— Га!.. Біда біду же не!!.. От цирк!.. Ха-ха! Диви, як підривають. (Знову вибухи) — Во! Гад, фашист товче. А лягава контрреволюція як кігті рве! Ой-йо-йо... I-ix біжать, от біжать...

(Дивиться якийсь час. Потім безнадійно махає рукою і, сідаючи на старе місце в тій же позі):

— П'ять днів біжать... Генерали біжать... Кози біжать... Гусей пішки пруть. Штані тримають, зброю викидають... П'ять днів біжать і кінця не видать. Мов з прірви і як у прірву... (Крутить головою і потягши носом, невідомо до кого заскалє око) — Здають норму на значок «Готов к труду і обороні». Ха. (Вибухи)- Гад, фашистська личина, не байсь, по хатах товче! Знайшли іграшки. (Махає рукою, збираючись знову читати). — Свинота. Не дадуть порядному чоловікові книгу почитати.

(Зручно вмощується, заглиблюється в читання. Читає. Ворушить губами. Водить пальцем по сторінці. Нагло ляскав себе захоплено по стегнах і заходиться сміхом):

— Інтересна книга!!.. Дядьку Даниле, а дядьку Даниле! А чи він ще живий цей чудак, цей Йосип Швейк?!.. Га?.. (Данило не реагує, але Сашко й не домагається відповіді. Тре боки ліктями зехоплено). — Ха... I про воші тут... Цирк... О... Ось тут пишеться...

(Читає пильно мовчки, а потім тлумачить)

— Одним словом, — професор по... як, як пак (перечитує в голос), «політекономії»... Ну, словом, цей професор німецький сидів собі над річкою та й ловив воші, бо зайлі (чухмарить), та й кидав у воду їх... По-панськи, значить. Аж тут прийшов учитель чи що, хотів одну собі дістати. Та й просить — дайте, каже, мені одну... На щось то була вона йому потрібна, а сам не мав, бо може на дизинфекції раптом усіх побили... Повезло... Аж тут нагло треба. Дайте, каже.

— Будь ласка, ка професор. Купіть.

— Як це «купіть», ка учитель.

— А так, ка професор, за гроши.

Як не сказиться тут учитель. Та ви ж, каже, викидаєте, а з мене хочете гроші!?

— Е, каже професор, доки воша є тільки воша, вона ніщо. Але як на неї з'являється попит — тоді вона вже т о в а р ...

Дядьку Даниле! Ви ж учителем були. Ну... Тоді ще... Понки Гепеву не пристукнуло... Так що то таке «т о в а р »? Тут ось пишеться, що воші, як їх купувати, то вже т о в а р ... (Данило не озивається. Сашко дивиться якусь мить в його бік і починає докопуватися істини сам. Перечитав пильно місце, а потім глибокодумно):

— А, бач воно що. Воші — товар, — цебто такі велики, як бики, як товаряки. Бач. Аж німця напала охота купити. Ще б пак. Ну, й ну. (Зідхнув) — У нас теж такі... І хто б у мене купив? Товар перший сорт. Можна б дешево і скільки хочеш. (Гуркіт вибухів. Сашко дивиться на шлях. Іронічно). Авже ж. Це, либонь, той, вчитель прочув, що в нас «товару» можна задурно набрати, о, як гатить. О, як пре... (Дивиться. Соває ліктами. А далі здирає едину свою, ще й діряву сорочку і, зжмакавши, кладе її поруч. Махнувши рукою, читає. Замріяє). — Гм... А тут пишеться, що той професор годував ними рибу. (Дивиться на сорочку. Щось вглядів. Націляється і «щолчком» збиває те «щось» у воду. Знаменита ідея!.. Захоплено дивиться вниз, а потім збиває знову «щось» і пильнує, як падає):

— О! Пішла наша штопором... Диви, диви, — плітки й верховоди. Ні, міноноски. І крейсери. Дайош! Р-раз! Капут. (Збиває знов і аж лягає на черево). — О, міноноски... Р-раз! — Капут. Пропала наша... Пропав т о в а р к о л г о с п н и й ! .. (Ще збиває) — Во, бомбить! Гур-р-ра! Р-раз... Ха-ха-ха. Війна. Ух... (Струшує сорочку і сідає, весь дивлячись у воду. Фидає ногами з ентузіазму і позирає на книгу):

— Інтересна книга! В роді про нас, ВРОДІ ПРО МЕНЕ... (Бере не глядя книгу і притискає її інстинктивно до грудей). ОТ КНИГА! ..

Тим часом ДАНИЛО нагло скинувся, стрепенувся. Озирається кругом. Значуше прикладає палець до уст:

— Ц-с-с-с...

(Дивиться на руку, де мав би бути годинник, шепоче): Та-а-к... (тішачись хижо) — П о р а... ВІН т а м ж д е ... Він там гарчить і з'їдає свої маслаки... Сидить... (Сміється, тріюмфуючи. Крізь зіплени зуби): — Телер в ін там горить, як свічка, і жде...

(Встає на весь зріст і навшпиньки підходить до дверей млина. Дивиться ніби в тюремний «вовчок». І враз ударяє ногою в двері і стає набік, зазираючи грізно):

— Ану, давай, виходь.

(Мовчанка).

— А-а... Герой... Бойшся?..
САШКО з ентузіазмом:

— О!.. Зараз будем Енкеведе розкручувати... (Дивиться в бік Данила, а тоді крутить пальцем навколо чола) — Дядько Данило, гм... Знову з дурів. Ха... Енкеведе шкварить. Всіх своїх слідчих виарештував і там у камері тримає і дає їм чосу. (Швидко надягає сорочку) — О, вже П о п о в а пре!

ДАНИЛО виносить поперед себе в оберемку лантух борошна, ставить його посеред площа і починає «вести слідство»:

— Говори... Говори... (б'є ногами) — Говори (перекривляє) т о в а р і щ Гепею... Я тобі тут Гепею! ..

САШКО:

— Та ви його не так, дядьку Данило! Ось я його, так як вони нас, як в Енкеведе, — т о ч н о — буде. (Схопився, підсмикуючи штани, стрибнув і, вхопивши велику ломаку) — У, ти, гад! Фашистська мордо! Колись! Розколюйся!.. А, плачеш? До лямпочки сльози! «Масква слезам не верить!» так же? Говори... (До Данила) — В ін уже говорити. Пишіть, дядьку Даниле.

Ага, терор... § 54—8, пишіть, дядьку! ..

Ага, гальош нема? — А гіта ція, 54—10. Пишіть.

Кому говорив? Ага, своїй бабі. Пишіть, — а гіта ція й організація, 54—10, 11.

Ніж мав? Який? Олівці стругати? Брешеш... Пишіть, дядьку Даниле: — з б р о й н е п о в с т а н я , — 54—2.

За границею був? Де? По той бік греблі? Ага... Пишіть: перехід соціалістичного кордону ізмена родини, — 54—1-а...

От ми його розкололи! У всьому признається! Тепер буде т р и б у н а л ...

(В цей час вибігає селянин Чичай)

2.

СЕЛЯНИН, відсапуючись:

— А, Боже ж мій. Що ви робите... Це ж мій мішок борошна...

САШКО, ввійшовши в газарт від інтересної гри, та сам, далебі, переживаючи все з насолодою від бажання щоб так було:

— Повилазило тобі... Який це мішок борошна? Це слідчий ЕНКАВЕДЕ, начальник групи Попов, контрреволюційна сволота і фашистська морда. От ми його зараз на трибунал... (Дядько до мішка)... А-а ти що? Визволяти прийшов. Га? Симпатик?.. Пишіть, дядьку Даниле. До камери за «ізмену Родіні» і за спілку з врагом народу.

ДАНИЛО тим часом пише собі «протокол» на якість фанері:

— «На Колиму...»
— «На Печору...»
— «На ОСО...»
— «На Трибунал...»

САШКО:

— До камери. І зразу на етап...

СЕЛЯНИН, спантеличений, перелякався:

— Та, Боже ж мій... Та це ж...

САШКО:

— Що-о?.. Ні, ти, напевно фашист, такий, як і це ось (пхає ногою в лантух). — Ти знаєш хто це є?.. ХТО ЦЕ Є, я тебе питую?..

— Це... це...

— Ну?..

— Слідчий Енкеведе — Попов...

— І не просто слідчий, а враг народу, контрреволюційна пика і фашистська морда. Пойняв?

— Пойняв. Контрреволюційна... (озирається кругом. хреститься, шепоче) — Показились люди. Всі показились. Там Голова — Хамула — малих дітей і качок пішки на вакувацію гоне... Там дівчат-трактористок останніх в армію в танкисти забирають і всіх інших дівчат разом з гусьми десь вигонять... Там рейвах стойть в селі... А там, як сарана, все біжить — утікає, по соняшниках та по кукурудзі лопотить, геть все толочить, роздягає всіх кого стріне, — командири в жіночі спідниці перебираються, тъху... А тут ці...

САШКО:

— Забирай його на трибунал, гада (пхає ногою в лантух). — Гайда.

(Селянин скопив мішок і миттю щез).

3

(Данило хопився — мішка. І не бачучи його, подався знову до млина. Тягне інший)

САШКО, підсмікуючи штани, спльовує на руки і береться знову до ломаки:

— Це кот ор ой?

ДАНИЛО:

— Ич... Ні, товариш Попов, не викрутися...

САШКО:

— Ага. Вцілів гад, сковався?

ДАНИЛО:

— Не викрутися... На конвеер!...

САШКО:

— О, ні, не викрутиться. У нас «рука не прогне»... (Витирає піт). — Ну, давай спочатку. Ех... (Розмахується ломакою та й враз чухає потилицю) — А це ж ЧИЙ?.. То був Чичайв... Е, пішли. Енкаведе працює (Крутить ломакою) — Ми зараз зробимо з нього галушки. Все одно война. Пишіть, дядьку Даниле... Ні, стривайте... (Біжить до млина, знаходить там вугіллю і, вернувшись, малює на мішку очі, ніс, вуса, люльку в зуби...) Аж вжахнувся, що вийшло подібне до Сталіна, та й махнув рукою) — Хай живе. Все одно війна. Ну, тепер все по формі. Мабуть же він був такий, той Попов. (І підписав) — «ТОВ. ПОПОВ — НЕКЕВЕДЕ». (А тоді за ломаку):

— Ану говори, фашистська ти пико! Враг всенародний...

4

— Даниле! Агов! Даниле!.. Та де ж він?.. (Вбігає дівчина-трактористка. Молоденька і вкрай розгублена. Розлучливо): — Мені наказала Оксана... (Вгляділа обох)

— А, Боже!.. Ви тут сидите, а там! Ходімте ж, ходімте швидше...

САШКО:

— Ц-с-с!.. Не заважай... (впізнав) — А-а... Ганнуся... (Заступає Данила) — Що ж тобі наказала Оксана? Ти ж ніби її сестричка...

ГАННУСЯ, хвилюючись:

— Мені наказа Оксана... Ще тоді, як на танку від'їждала, як в танкисти її забрали... Наказала... Ти пам'ятаєш, Даниле? (Данило не чує) — Даниле!.. (Дивиться розгублено і безпорадно, широко відкривши великі, вогкі очі, і сплескує руками. До Саніка): — Знову?

САШКО:

— Знову. Інтересно...

ГАННУСЯ:

— Соромся!.. Ой, Боже ж мій!

САШКО подивився на ломаку й зідхнув несподівано:

— Е-е... Нічого ти не розумієш... Рюмати й я зумію... Хе.

ГАННУСЯ:

— Значить зовсім уже?... (Вжахнулась. Аж виступила. Христиться).

САШКО понуро:

— Не христись. Ми не з пекла. То пак, не з того... (Подивився на ломаку задумано) — Скажи ліпше, що тобі наказала Оксана?

— Наказала... як в танкісти йшла... щоб я за нього піклувалася та, як що до чого, щоб рятувалася, щоб не кідала... А тепер от... (Заломила руки) — Нас усіх виганяють з тракторним парком... Ніби теж заберуть до танків. Як же ж тепер?... Ой, Оксаночко, сестро бідная...

САШКО:

— Ну, розпустила нюні... Більше нічого не скажеш?

ГАННУСЯ:

— Що ж робити? Що робити? Що я скажу Оксанці?!

САШКО понуро:

— Нічого. Я за нього буду піклуватися. Сашко, так скажеш.

ГАННУСЯ:

— Сашку!.. Ми відступаємо. Всі відступають... Ми ведемо машини...

САШКО зневажливо:

— І відступайте собі. А ми — не відступаємо. Ні цаля.

— Сашку! Не дурій. Цеж не жарти.

САШКО чухає голову:

— Хіба ж я дурію. Як воно весь світ з дурів. А не навпаки. (Зідхнув) — Ех... Все одно... Я не покину дядька Данила; ми з ним по сибірах були. А ти відступай. Всі відступайте... Марш.

— Ой, що буде... Тікаймо всі. Тікаймо. Що буде?...

— Лабець буде. Для вас беззахисних. Як повтікали генерали, маршали, танкісти, кавалеристи — то втікайте й ви, рятуйтесь. А для нас... Ха. Для нас уже більше нічого та не буде. Все, що є страшного — все вже було. От бачиш (показує на Данила)?

ГАННУСЯ:

— А може б...

САШКО:

— Куди? Туди? (махнув рукою і засміявся зневажливо) — Ми там уже були... (Та й несподівано розлютився, закричав, затупав босими ногами): — Утекли генерали? Утекли танкісти? Утекли корови? Утекли гуси? Утекли кролі?... Утікайте й всі! Геть всі. Лишіть нас. Не заважайте нам. Ми не будемо відступати. Нам — нема куди відступати! (Сплівову на руки і береться знову до ломаки. А далі кідає ломаку, понуро стойте, тоді дереться на колесо і, взявши «Бравого солдата Швейка» та притисши його до грудей, сідає, мов Будда. Дивиться на шлях і тяжко зідхає):

Ех-х... Дядьку Даніле...

ДАНИЛО:

(сидить і «пише», і маніякальним зором пожирає лантух)

— Говори... Говори... (встає і ходить навколо лантуха, взявши у боки. Штурхає його ногою і знову сідає «писати». Шепоче крізь зуби) — Контрреволюція... Контрреволюція... Собаки мені серце вилі, а ти... (Враз зхоплюється, кричить) — Говори!... Згною!... Ха-ха, плював я на твою «правду»...

ГАННУСЯ, закриває лице руками:

— Що ж я скажу Оксанці?...

(вибігають двоє дівчат, засапані. Кричать разом:)

5

— Тут вона!

— Ганнусю! Швидше. Там тебе шукають. Ходім...

— Хамула лютує, як скажений. Хлопців усіх з торбами вигнав. І твого також... Тракторний парк виїздить. Швидше.

— Хамула кричить, польовим судом усіх лякає. (Побачила Данила) — Ой...

— «Це Оксанин...»

— Ганнусю! Що з ним?

ГАННУСЯ крізь слізози:

— Нічого (підійшла до Данила. Постояла нерішуче. Вклонилася до землі і, закривши лице руками, втекла, тужачи) — Ой, Оксаночко, Оксаночко...

ДІВЧАТА:

— Бідна, бідна Оксанка... Як же ж вони любилися.
 — А що з ним?
 — Ти пак не знаєш, не тутешня... Це її наречений.
 — (сплеснула руками) — О такий о?..
 — Е ні, він не такий був. Учителем був. Гарний та дужий... (Озирнувшись). Та як узяли його ГЕПЕВУ раз, а потім удруге НЕКЕВЕДЕ... Мучили, і — іх... П'ять років тримали, та ганяли, та мордували... Аж поки збожеволовів... А тоді пустили, матері на втіху, отакого ось... Ще зразу він не такий був, одужав був трохи. А потім щось як найшло, все гірше й гірше...

(Сашко поглядає скептично то на дівчат, то на шлях. Потім тихенько підходить і стоїть ззаду).

— Боже, Боже...

— Цілі ночі було лежить та й думає... Я, каже, нічого так не хочу, як тільки того, щоб мені в руки колись потрапив той самий слідчий, що мучив мене... і всіх. Щоб ми, каже, помінялися ролями. Нічого, каже, більше не хочу щоб тільки помінялися. І думає, і думає...

— І «помінявся», значить. Боже... (І заговорила гаряче, широ): — А в нашому селі теж був парубок, придурковатий, топак, ненормальний. То як провалили йому парубки голову... Й що б же ти думала? Одразу став нормальний. Став, як і всі. Як рукою зняло. Кажуть вся порча в проломину вийшла...

— Правда?.. (сплеснула руками).

САШКО:

— Агов... Це що тут за організація, га? Ану...
 — Ой... Не дурій.
 — Єйбогу правда... (аж перехристилась, а друга широ):
 — Боже... (в цей час гуркіт вибухів, дівчата христяться) — «Свят, свят»... І ти дивись, — скільки людей у світі калічить... Ну що б оце яка небудь, хоч ма-анюсінька... отак трішечки, трішечки...

(Раптовий вибух близько. Дівчата зойкають і зникають переполохані)

САШКО дивиться услід призирливо:

— Ха... «Трішечки». (Вилазить на колесо, дивиться на шлях і враз хапається за голову). — То ж, мабудь, уже

німці йдуть! Авже ж. А ті он лопотять кущами. О, як рвуть кіті. (Обертається і аж присідає, злобно:) — Н е м е ц ь!.. Ух! Батько розказували, як вони йому давали за гетьмана Скоропада... Бить! Всіх бить... Та тільки з ким?.. Де наші генерали?.. Де наші матроси?.. Де наші самольоти?.. Чоррт!.. (з пересердя підсмікує штани, аж тремтить) — Ех... Де це мій батько? Де мої брати... (глянув. Розпусливо махнув рукою і, зстрибнувши з колеса, підбіг до Данила):

Дядьку Даніле!.. Та дядьку ж Даниле!!! Хай йому чорт. Вже немає ніякого НКВД. Кришка. Вже немає ніякого Попова. І нічого вже немає... І нас вже теж скоро — немає... Треба десь пірнати.

Вибігає засапаний ГЕНЕРАЛ черв. армії у повній формі, при орденах, і ДВА ЛЯЙТЕНАНТИ. Забрьохані. Неголені Розхристані. Тримають поли в руках.

ГЕНЕРАЛ, тяжко сапаючи, мечучись:

— Тільки б вирватись... Тільки б вирватись... (Зупинився і до командирів благально) — Таваріші!.. Ми в оточенні, а... Куди ж тепер, а? Куди?

1-й Л-НТ (гарячково):

— Еге ж, куди?

ГЕНЕРАЛ, нечуючи нічого від поденервовання:

— А? Що?.. Що?

1-й Л-НТ, бере під козирок:

— Топак... Я сказав — «Все в порядку, товаришу генерал!» І я ще сказав «Хай живе партія, хай живе дорогий наш і любимий наш отець...»

ГЕНЕРАЛ:

— Йолоп! (хапається за голову) Життя на волосині, а ви блазня строїте... (трясе кулаками) — Бож-ж-же мій! Країна ідіотів!.. Я вас питаю (дивиться то на одного то на другого, і враз зломано:) — Ну, як же бути? А?..

1-й Л-НАТ знизує плечима:

— І я сказав...

2-й Л-НАТ стомлено, апатично махає рукою:

— Так що не можу знати. (Понуро сідає роззуватись). ГЕНЕРАЛ:

— Що ви робите, командире! Хвилина дорога... (Хвильується) — Секунда виришue все... Треба втікати швидше... швидше...

2-й Л-НАНТ, понуро:

— Именно... Так що в чоботіх уже не можу...

(Тим часом САШКО, оговтавшись і взявши у боки, підходить навшпиньках ззаду, здивований і захоплений, що бачить таке диво — генерала в натурі).

ГЕНЕРАЛ третячим голосом:

— Ворог ходить назирці!.. Ворог наступає на п'ятирі!..
(Сашко підтягає штані) — Ворог не жде...

1-й Л-НАНТ:

— Ідея! (хоче теж роззуватись).

ГЕНЕРАЛ — спершу дивиться на свої ноги... Та враз люто тупотить:

— Струнко-о-о! Ідоти! За таку «ідею» я вас повинен розстріляти. Ви командири чи...

ОБИДВА ЛЕЙТЕНАНТИ ВИСТРУНЧУЮТЬСЯ, косячись туди, звідки прибігли. САШКО теж виструнчується, зловтішно захоплений урочистою ситуацією.

1-й Л-НАНТ:

— Товаришу генерале! Але ж... В ім'я «родіни» і партії...

ГЕНЕРАЛ:

— Що-о-о?.. Ви більшовики???. Престиж армії!!!.
Що?.. Що?..

1-й Л-НАНТ:

— Я... Топак, я й сказав: ми Вас повинні врятувати для «родіни» і партії...

ГЕНЕРАЛ:

— А... Так... так...

1-й Л-НАНТ:

— Я сказав — «Хай живе наш гаряче любимий отець...

ГЕНЕРАЛ розпучливо:

— Оセル!

— Так точно...

— Газетний онанізм!

— Так точно.

— Мені не треба агітації! Мені потрібна дія! Мені треба втікати.

— Так...

— А ось як??!

Л-НАНТ дивиться на свої вже босі ноги, зітхнувши, щось хоч сказати...

ГЕНЕРАЛ перебиває:

— Місцевість!.. Ви повинні знати місцевість! Ви

командири???. Чого вас вчили???. я вас питаю, чого вас вчили??!

Л-НАНТ, виструнчившись, щиро:

— Я знаю... (мельдує) — Ми повинні бити ворога на його території... I всі міста до Берліну і навпаки...

— Осел! Тепер ми в оточенні... Ціла країна в оточенні. А головне — Я... Хто завів?.. Я вас питаю,—хто завів?..

ЛЯЙТЕНАНТИ перезираються. Генерал тупотить в розпушці:

— Ви! Ви зрадники!!!. Так, так. Саботаж... Ви не знаєте місцевості... Ви не знаєте служби... I тепер через вас загибає ліпший з генералів. Країна терпить непоправну втрату-у-у...

ОБИДВА Л-НАНТИ:

— Та ні ж...

— Через вас загибає армія в його особі!

— Та...

— Мовчати, коли мовить генерал!.. Через вас загибає країна!

— (розпучливо) — Та ні ж...

— Через вас загибає партія і її вохдь... I світова революція...

2-й Л-НАНТ безнадійно махнув рукою, фаталістично, сідає й понуро береться за чобіт:

— Доведеться взутись...

1-й Л-НАНТ благально, жалібно:

— Товаришу генерал... Товаришу Попов... Ну на віщо ж... Ну навіщо...

ГЕНЕРАЛ, не слухаючи нічого в несамовитім розpacі, тупотить скажено (аж САШКО ззаду покрутив пальцем навколо чола):

— Під су-у-уд... До розстрілу... На трибунал!..
ДАНИЛО, до лантуха:

— Га!!.. На трибунал!!.. Говори! Говори, гад!..

(Всі озираються. Тільки тепер помітили вони ДАНИЛА і САШКА. Останній враз споважнів, взяв ломаку, діловито поплював на руки і став остронь, вагаючись — чи підходити до лантуха, чи ні).

ГЕНЕРАЛ і ОБИДВА ЛЯЙТЕНАНТИ, зрадівши:

— О?.. «Слава Богу!» «Є люди...» «Здається місцеві...»

ГЕНЕРАЛ до Данила:

— Ей... Чуеш ти, старик!..

ДАНИЛО до лантуха:

— Говори!!.. Говори, гад...

ГЕНЕРАЛ:

— Тебе питаютъ! Чи тобі позакладало?

ДАНИЛО кричить несамовито:

— Враг народа!!! Знаю!!.. Роздавлю!!..

(Генерал і ляйтєнанти перезираються вражено. А потім хапаються за пістолі:)

— «Що-о-о!!..» — «Сволота!!..» — «Ах ти...»

ГЕНЕРАЛ:

— Ось я тебе попрошу. Я тебе зараз попрошу...

ДАНИЛО до лантуха, а потім очима десь понад головами, ще ударяє кулаком:

— Мовчи!!.. Не визнаю!!..

ГЕНЕРАЛ:

— Хе... До лямпочки — визнаєш ти чи ні. Ну-с... (підходить рішуче до Данила).

(Між ними враз виринув САШКО і, показуючи на Данила, покрутив пальцем навколо чола)

ГЕНЕРАЛ люто, не розуміючи жеста:

— Що, мавпо??..

САШКО пощепки, заскаливши око:

— Егеж... Адійот, товариш генерале!

— Тобто?

— Тобто... Так що теж здурів од страху (киває головою в бік канонади).

ГЕНЕРАЛ:

Пострівай, щеня! (Відпихає Сашка і, оглядаючи Данила, обходить його навколо) — Справді — ідійот. (Пільно придувається) — Стій, стій... (Тре чоло) — Гм... Де я бачив??.. Десь я вже бачив це обличча... (А потім зупиняється біля лантуха) — А це що??..

САШКО, підтягуючи штани, захоплено:

— Так що це наш арештант... Топак враг, котрого ми от розколюємо... У всьому призвався вже... Попов...

(Генерал і ляйтєнанти дивляться на розмальований лантух, читають напис... Майже разом, приголомшено):

— Що-о-о??..

САШКО наївно:

— Еге ж...

(Ляйтєнанти перезираються понуро, дивляться то на Данила то на Генерала. Знишують плечима)

ГЕНЕРАЛ тре чоло:

— Чорт візьми... Гм... Який збіг і яка подібність...

Ні-чорта не розумію... Топак... Ні, не може бути... Ні! Ні!.. Здається, я здурів уже...

ДАНИЛО кричить:

— Брехня!!.. До лямпочки!!..

ГЕНЕРАЛ стрепенувся:

— А??.. Що-о??.. Хто це сказав??..

ДАНИЛО:

— Фашистська тварь!!..

(Генерал шарпнувся. Подивився пильно на Данила. Потім, переклавши пістоля в ліву руку, вхопив Данила за петельки і звів на ноги. САШКО кинувся, благаючи:)

— Товариш генерале! Товариш генерале!!.. Пустіть... Це мій дядько! Він хороший! Він дуже хороший... Дядю...

ГЕНЕРАЛ до Данила:

— Як тебе звати??.. Хто ти??.. Звідки ти??..

(Данило мовчить. Дивиться гарячковими запаленими очима на генерала. Той не витримує погляду і пускає руку).

САШКО:

— Ми тутешні... Ми робочий народ...

(В цей час — густа торохкотнява скорострілів. Вибух. ПЕРШИЙ ЛЯЙТЕНАНТ відбігає набік, визирає і переляканій вертається, та беручи третячою рукою під «козирок»):

— Товариш генерале! Товариш генерале!!.. На шосе ворожа колона... Рятуй мось! Швидко!!..

(Заметушились. Ляйтєнанти спорюють відзнаки, один викидає навіть пістоля.)

ГЕНЕРАЛ:

— О, Бож-ж-жє мій... Куди??.. Куди??.. (Дивиться на себе. Потім на Данила...) I враз ударяє себе рукою пілобі) — «Таваріщи»!!.. Я зараз. Одну секунду... (і піддаючи пістолем Данилові під ребра та показуючи за млин) — АНУ ДАВАЙ ІДІ!!..

(Пішли геть. САШКО кинувся слідом, розпусливо — «ТОВАРИШУ ГЕНЕРАЛЕ! ТОВАРИШУ ГЕНЕРАЛЕ!!..» — але 1-й ЛЯЙТЕНАНТ скопив його за ковнір):

9

— Пострівай, щеня!.. Як тебе звати??..

САШКО презирливо, люто, з незрівняним почуттям власної гідності:

— Полундра!!.. Пусти, товаришок! (звільнинившись) —

Ти мене не бери за шкіру, бо я не таких видав. Поняв? Ти німця он бери! А я тобі не німець !! . Полундра.

1-й Л-НАНТ:

— А-а, блатний! Моряк ніби . . . Слухай, ти одеська «полундра» — як нам звідси вибратись, га ? . . . (нервово озирається, квапить.)

САШКО величаво презирливо:

— Ви ? . . . (покрутив головою) Не вибереться!

2-й Л-НТ, підкresлено по українські:

— А то ж чого?

САШКО:

— О? Землячок . . . А того. Во ж чули? — Такі командири зачухані, mestnosti не знаете. От якби я . . .

2-й Л-НТ, зітхнувшись, сумно:

— Ех, ти, «полундра» . . . А ти розкажи. Тільки швидко. Ну?

САШКО, торкаючи за пістоль в кабурі:

— А дай цього «глав-буха».

2-й Л-НТ, вийняв був пістоля, але роздумав:

— Ні. Що ти робитимеш. Ти б теж тікав. Німець повісить.

— Я чхати хотів на всіх німців. Ге. Німець ще на Колімі не був, а я був, і в Караганді . . . Дай «главбуха».

— Чудак ти, «полундра». Ти он там, де ми пройшли, назираєш не тільки пістолів, — гармат, танків і літаків, і чого хочеш на цілу армію.

САШКО:

— Жалко ? . . . Німцеві кидати — е, а трудовому народові нема . . . Все одно загубиш. І не виблукаеш.

— Кажу ж — німець повісить . . . Ану, відчепись!

— Ша! Я тебе не боюсь. І німця не боюсь. Г о л о м у (демонструє себе) — як с в я т о м у . Пойняв ? . . . Ех, ти, з е м - ля к . Зануда ти а не земляк! (Лютот) — Куди ви дядька знову забрали ? . . . Що ви нас, що ви народ мучите ? ! .

(З-за млина виходить генерал, переодягнений в Данилову одежду. І такий подібний до Данила, що аж лейтенанти не впізнали одразу, а Сашко, зрадівши, аж скинувся):

— Дядьку Даниле . . . (Та й розгубився).

ГЕНЕРАЛ, кваплячись, до лейтенантів, що враз стали на струнко, впізнавши:

— Спочинь ! . . . Притримайте цього щенюка. (Л-НАНТИ — один взяв Сашка за рукав, другий вийняв і наставив пістоля) — Ну як ? — (демонструє себе в новій уніформі).

ОБИДВА Л-НАНТИ:

— Чудово ! . . . «Геняльно!»

ГЕНЕРАЛ:

— Ну, як? Подібний я до того ідіота?

1-й Л-НАНТ, захоплено:

— Точно! Як дві краплі!

2-й Л-НАНТ:

— Знаменито . . .

САШКО — набік, зітхнувшись:

— Ідіот лягавий! Ух... (Скрущено, здивовано) — І чого так? — як серед ста ідіотів з'явиться один не-ідіот, то всі думають, що то він ідіот, а не навпаки, га?.. Ой, дядьку Даниле . . . Дядечку Даниле . . .

ГЕНЕРАЛ:

— А тепер — в п е р е д ! Ти, чуєш, щенюк, показуватимеш дорогу. Та дивись . . . Перша куля твоя. Та не плач. До лямпочки сліззи, як говорили в нас в НКВД. «Масква слезам не веріт». (До всіх) — Слухай мою команду: ш а г о м . . . (Намацав щось у кишені) — Хвилинку . . . Еге-ге, і документики є. Прекрасно. (Читає) — Що-о-о-о ? . . . Що-о-о-о ? . . . (Вражено читає) — ДАНИЛО ЛЕНДЕР . . . Рік народження . . . 1905 . . . (Заморгав очима) — У х . . . ВІН ! ! . . . П р о к л я т т я . . . Я з б о ж е в о л і о .

(скоростріли. Генерал, тримаючи, махає рукою)

«Таваріщи» ! . . . Запамятайте — тепер Я ДАНИЛО ЛЕНДЕР . . . Рік народження . . . Психічно хорій . . . (скоростріли) . . . Бі-і-го-ом ! . . .

(Всі вибігають геть)

10

Через сцену з двох протилежних боків перебігають два червоноармійці, роздягаючись на ходу і все кидаючи.

ПЕРШИЙ весело:

— Швидше!.. Га! Я так ще ніколи не бігав.

ДРУГИЙ:

— Я вже їх не дожену . . . Я вже їх не дожену. (Побачив першого) — Де на ші?

ПЕРШИЙ весело:

— Дома . . . А в а ш і ? . . .

ДРУГИЙ, опритомнівші:

— Н а ш і ? ! . (Витріщив очі. А потім махнув рукою) — Н а ш і на Колімі . . .

— Далекувато . . . Не добіжиш . . . Прощавай . . . Одчалию на Кобеляки . . . Гу-гу! Поїхали . . . (Зник).

ДРУГИЙ постояв хвилинку... Крок вперед... Крок

назад... А тоді став, заплюшивши очі, і закрутів пальцями, — розводив їх і зводив:

— «Ромодан — Магадан...» «Ромодан — Магадан...»

(Розплюшив очі):

— Ромодан!!.. Дайош Ромодан!

(Підхопив кинену шинелю й подався.)

11

Вибігає засапаний Сашко.

— Полундра!.. (І стає посеред плацу) — Чортови сини! Ага!.. Ходіть з Богом самі... Х-ху-у!.. Насилу втік. (Сплескує руками в розпушці) — Бо-о-ж-же мій! Що робиться!?. Га!.. Всі повтікали... Враг заливає землю!.. (Озираючись стрівожено) — А де ж дядько?.. Вони сказали, що він живий...

12

З-за млина виходить ДАНИЛО в самих трусах і щось шукає, втопивши очі в землю.

САШКО, зрадівши:

— Дядьку Даниле!.. Дядьку Даниле!.. (Оглянув його і до публіки з наглою і щирою розпушкою):

— ВСІ, ВСІ ПОВТІКАЛИ... ГЕНЕРАЛИ І КОМАНДИРИ... І З ТАНКАМИ... І З ЛІТАКАМИ... Й З КОРОВАМИ... Й З ТЕЛЯТАМИ І (б'є себе в груди)... НА КОГО Ж ВОНИ НАС — НА КОГО Ж ВОНИ НАРОД ПОКИНУЛИ!!.. І БЕЗ ШТАНІВ І БЕЗ СОРОЧКИ!!!

(Дивиться на свої лахи, дивиться на Данила — згори вниз, знизу вгору... І враз обурюється невимовно):

— Дядьку Даниле!.. Ідіть геть! Як вам не соромно перед світом показуватися в такому, можна сказати, національному нашему вигляді? Можна сказати вагарно-індустріальному комбінезоні!.. Ідіть геть. Хоч в лопухи одягніться... (Виштовхує Данила. Той покірно поплентався) — Це вам не в колхозі і не на Сабуровій дачі, та й не в ГЕПЕЮ. Це в кіятрі посеред плянети...

(Забігає схильовано, замашерував Сашко по сцені, сам):

— Га! Всі повтікали. Хіба це війна? Теж мені.. Зрада!.. Хіба це війна, я вас питаю? (Товче себе кулаком по голові) —

Зрада!.. Ух! де наші генерали? Де наші літаки? Де наші дредновти і крейсери?.. Чому я такий малий, га?!.. Полундра. На цілій Україні один — і той такий малий, га?.. Де наші...

Зза млина виходить Данило в уніформі генерала, з орденами й медалями.

13

САШКО, аж присів:

— Овва-а!!.. (А далі ляснув себе з ентузіазмом по стегнах) — Їдять його мухи — от це да!.. Ой-йо-йо-о! (А тоді себе по лобі) — Генерал! Генерал! Ібо! (Підбігає до Данила) — Дядьку Даниле! Урра!.. Страйвайте, хіба ж так. (Поправляє шинелю, затягає пас, біжить за млин і приносить кашкет. Застигає Розрівнює все.) — Ось так, о! есть! (Поправляє ордени) — Ірундові ордени, але нічого, нехай. О, отак... Потім краші здобудемо.

(Потім відходить і б'є босими «закаблучками», стає наструнко, обернувши захоплене лице до Данила. Стас, як солдат Швейк, взявши «під козирок». Данило ходить, а Сашко водить за ним виряченими очима).

— Страйвай!. От чорт! Генерал є а армії немає... Справжній генерал, а армії немає. І навіть... (Дивиться на свої босі ноги, на подерти штанці) — Страйвай!..

(Біжить десь в кущі По якімсь часі маршує на сцену в повній уніформі ляйтента, пристібає на ходу шолом)

— Полундра!.. Такого добра в кущах скрізь, га! На цілу армію і фльоту... Ех, машинка! (розглядає новенького пістоля, крутить його з знавецькими жестами, затикає в кабуру) — От ми зараз будемо воювати... ми ім покажемо!

(Аж наче підріс у військовій одежі. Такий бравий, грізний, хоч трохи й молодий, лейтенант, хоч куди.)

— Дурна Оксана... Поїхала десь, чого й що... Оце б на танк — ціла машинізована армія... Га.

(Розглядає себе. Обсмукується. Робить важну міну. Виструнчується. Заносить ліву ногу — раз! — і твердим, тяжким кроком підходить до Данила, бере «під козирок»:)

— Товариш генерале! Так що дозвольте рапортувати! — Боєвий лейтенант... (дивиться на власний комір, на «ромбики») — Ого-го... Старший боєвий лейтенант — Сашко Прокопа прибув до Вашого розпоряд-

ження, яко Ваш адъютант, ні — яко адъютант першого боєвого Генерала на шо ї побідоносної армії!

ДАНИЛО:

— Тихо-о...

САШКО:

(Виструнчується)

ДАНИЛО:

— Враги народа!..

САШКО:

— Так точно. Гади!.. Всі повтікали.

ДАНИЛО:

— Бить! Бить!..

САШКО:

— Єсть бить, тов. генерале! До победи! Ура!.. От генерал так генерал!.. (З усієї сили витягається і випинає колесом груди) — Жду боєвих розпоряджень.

14

На сцену панічно вибігає група червоноармійців напіврозамуничених. Натикаються на «Генерала» і всі прикипають на місці: — «Генерал...» «наш генерал»... «От чорт!..» — Завмерли, козиряючи.

Сашко до них теж махнув під козирок. Навіть Данило відрухово потіг руку вгору мовби наслідуючи. Сашко в захопленні з тієї причини. Потім обходить групу, критично оглядаючи:

— «Нічого... Можуть бути... Наполеон, пишуть, теж починав з таких!..

Серед солдатів один молодий лейтенант, простякуватий, але практичний служака. Сперш розгубився, а далі з баґув, що за перспективу він має, захапався, зваживши про себе:

— «Ого! Здається я матиму орден!..»

(І до генерала гарячково, а його перебиваючи, й інші туди ж)

Л-НАНТИК:

— Товаришу генерал!.. Ми вас шукаємо... Цілий фронт шукає... Ми вас знайшли!..

ЧЕРВ-ЦІ:

— Рятуйтесь!

— Дивізія розбита...

— Ми в оточенні!..

Л-НАНТИК:

— Ми вас врятуємо... Там жде машина... Швидше!..

(Данило не реагує)

ЧЕРВ-ЦІ (про себе):

— Він здається зійшов з ума...

— Всі вони походили з ума, чорти б їх забрали...

— Та де-е... Нализався мабудь для храбrosti і п'яній, як свиня...

Л-НАНТИК:

— Беріть його... Хай живе наш генерал!.. Товаришу генерал, там машина... Сюди... Сюди...

САШКО:

— Полундра! Слухать мою команду! Генерал стомленний... Ми три дівізії немців розбили... Беріть обережно...

ЧЕРВ-ЦІ з ентузіазмом:

Єсть брати обережно, товариш Старший Лейтенант!.. (Всі беруть Данила й виходять).

Л-НАНТИК, вже за сценою:

— Обережно... Обережно...

15

САШКО сам, в надзвичайному піднесенні, захоплений:

— Ех!.. Пішла наша армія!!.. Стривай... Швейк?!?. А де ж Швейк?!

(Побіг до колеса і взяв книгу. Взяв її в праву руку, одставив... Пантоміма — «Сашко знайомиться з Швейком»):

— А-а, Йосип Швейк??. (Виструнчується, подає руку і тисне уявну Швейкову руку в повітрі) — Сашко Прохода...

— Ну, товаришу Йосип Швейк! — Ходи знами...

(бере книгу під руку, поправляє шолом)

Ex!..

(Рішуче маршує через сцену)

— Або слави здобути, або дома не бути...

(На мить затримавшись)

— Смерть Поповим і всій контрреволюції... В період к дальнійшім победам.

(І пішов парадним кроком, понісши з собою й кінець фрази)

Завіса

(перша)

Гонг.

Інтермедія.

— Де він?.. Де він???

Вибіг голова сільради — Хамула, роз'юшений, стрижований:

— Де він... Я е властє і я мушу його знешкодити
Де він?

ГОЛОС З ПУБЛІКИ:

— Хто?..

— Враг номер один. Той психопат, що йому все України хотілося?.. І той шибайголова, те прокляте насіння, що вродило на мое безголовья. (Мечеться) Евакуював... Всіх і все евакуював... (В розпучі) — Та без нього я не можу завершити головної евакуації... Він призначений (по секрету) для евакуації на той світ... Де ж...

2

— Знайшов?.. — вискочив НАЧ. МІЛІЦІЙ, розглянувшись, понуро витирає піт:

— Ху-у... Його нема і... Він всюди е... Він як туман, він — як мара, він — як наша загибелль... (озирається)

Ш-ш-ш — ...Де ти шукаєш?!.. І кого ти питаетш!?.

(Дивиться пильно в масу і в темряву. Щось намацав очима. Пристрасно:)

...Так, так, Хамуло, — шукай... Питай однодумців... Візьми поплічників... Не шкодуй засобів... Шукай...

(Щезають, женучись)

Гонг.
Завіса.

I

Гонг. Синє світло.

Інтермедія

Перед другою завісою проходять, крадучись, троє. Переодягнений генерал Попов і два його супутники, один з них в спідниці і в хустці. Попов говорить уже підкреслено-українською мовою.

ПОПОВ, озираючись, шипить на колег:

— Ш-ш-ш... Боже мій...

ПЕРШИЙ СУПУТНИК:

— Товариш генерал!..

ПОПОВ люто:

— Пс-с-т... Два дні я вам товчу... Який я вам «генерал»! Я не генерал, Я — Данило Лендер, психічно хорий... 36 літ... ДРУГИЙ, той що в спідниці:

(Понуро робить реверанс, говорить жіночим голосом)

— «Ах... Ізвініте...»

(і додає басом з понурою розпухою:)

— В цій свистоплясці я вже забув своє амплуа...
І навіть, як мене звату...

(Зупинились)

ПОПОВ, витираючи піт, в безнадії:

Ху-у... Ми ніколи не виберемось... Крутимось і на одному місці... О, моя кар'єра!.. Моя дивізія... Моя голова!.. Мое...

ПЕРШИЙ поточився, береться за черево:

— Ой... Ой... Мое черево! У шлунку танк буксує... В го-

лові... (покрутив головою) — Гину... (Плаксиво) — Ви... Ви нас завели...

ПОПОВ:

— Ні, то не я!.. Пухирі (дивиться плаксиво на ноги)... Я вже не можу... (Раптом вибухає люттю, стукає кулаками один об один і кричить гістерично:)

— Дайте мені автора!!.. Дайте мені того, нездостріляного мною, автора!!.. Він раз був у моїх руках і вийшов живий... У-у-у!!.. Чом я його тоді не роздавив, не знищив??.. А тепер от... (Б'є руками об полі, в безсилій люті) — Мало того, що мститься на мені, виставивши на посміховисько і вивертаючи мою душу, як рукавичку, — ба, він ще примусив мене говорити цією ненависною мені, проклятою (перекривляє) «мовою», етім петлюровським язиком... Ось цього я не перенесу... Так, так, він змусив мене говорити тим самим «язиком», за який я йому власноручно ребра виламував! Я — тоді начальник особого спецвідділу — Попов...

ПЕРШИЙ:

— Ш-ш-ша...

ПОПОВ, несамовито:

— Ні, я цього не переживу... Я цього не переживу... Я їх стріляв... Я клянуся їх стріляти...

ПЕРШИЙ:

— Та, ш-ш-ша-ж!!.. Тут публіка... І це тут Європа!..

ПОПОВ, похопившись:

— Пс-с-т... (Озирається) — Я проговорився!.. (Шарпається) — Тікаймо... Знову тікаймо... Тікаймо з Європи... Що? А?.. Хіба той млин був у Європі?.. Нічорта не розберу! Ми з бились остаточно.

(Швидко проходять навшпиньки геть. Попереду — Попов. Замикає процесію той що в спідниці. Зникли.)

Гонг. Відкривається завіса.

II

1

Тужить стара Лендериха, молотячи качалкою горох біля хати, на розстеленій ряднині. Та й так того гороху пильнє, ніби то бозна яке добро, як святої паски. Та й трівожно, озирається. Та й мліє від туги. Збентежено звелася:

34

— Де ж це він? Коли б знала де його шукати... Всюди була, — як у воду впав... Мій єдиний та й нещасливий...

(Похнюпилась і стоїть з качалкою над тим горохом, переломана туюю.)

— Боже... Ще Тобі мало... Чим то я так завинила?.. Чим я — бідна, темна мати так завинила, що Ти мене так без кінця караеш?.. Чи Тобі нікого карати, Боже ж ти мій?.. Хіба то Я церкви зруйнувала, чи то Я тебе розпинала, хіба то Я малих діток живцем морила, хіба то Я світ і Тебе дурила?..

(Та й витирає рукавом слізози... Сльози, як той горох.)

— Карай... Все — все відібрал Ти у мене руками людськими. Здоров'я і радість, і мужа, і діток... Та й останню радість відняв, останню дитину так покарав (озирається). Почують, то й мене, як Тебе, розіпнуть. Як весь рід розп'яли. Либонь Ти з ними спілку маєш — (плач) — всіх, хто отак нарікає, нагла мука і смерть побиває... (Та й вжахнулась) — Ой, Боже-Боже! Ти вже й мені розум відібрав, як моєму синові та й моєму мужові, та й цілому моєму родові бідному та й беззахисному...

2

— Що це ти, Ганно, на Бога нарікаеш?.. — вийшла сусідка крадькома зза хати, озираючись позад себе й приглядаючись всюди.

Стара Лендериха витирає слізози і береться молотити горох. Молотить.

СУСІДКА, озираючись, шепоче:

— Ти б хоч у присінках молотила, бо ж тут усе видно... Та ж за самі колоски на каторгу позаганяли, а це ж горох!.. (Присідає і бере побожно стрюочки, розлущує любовно й хижо. Зідхас) — «Наш піт і наша кривавиця... За це ж ми й злодії»

МАТИ:

— Та вони ж уже, мабуть, всі повтікали.

— Е, де там... Там таке робиться!!.. Саме тікають, вже зовсім... Та й... (Озирається) — А людій ти не боишся?

— Та отож... (зідхнула) — Біда наша... Самі себе їмо. Скрізь... Боже мій, Боже!

СУСІДКА, озираючись, шипить:

— Зараз же побіжать!.. Як тільки немець прийде — зараз же побіжать, як в Гепеву бігали.

МАТИ, загортуючи нишком полу ряддини:

— Та ж у сі брали! І ви, і я, і всі. Це ж — трудодні наші... Власть же все геть палила, сам голова палив усе, палив до центу, а люди з вогню нишком крихти вихапували... (Озирається нагло і рукою заслоняє горох) — Так вони ще тут?

СУСІДКА:

— Тут... Немець стороною пішов, чи затримався, так той арагат, уже був утікши, знову вернувся і, мов сатана, гасає. Ще не все, бач, спалив і поламав, не всіх виарештував і не всіх діток на вакувацію вигнав. (Утирає очі й хитає головою) — Боже, — старе й мале, як ті горобці розполохані, по коноплях та по бур'янах ховаються... (Озирнулась, на хату кивнула) — А Данило ж де?

МАТИ, стрепенулась, сполохалась:

— І ти не бачила?.. Так де ж він?!.. І Сашка не бачила?

СУСІДКА:

— І Сашка не бачила. Але не журись, — що йому... та-
ко му станеться?..

МАТИ витирає слізози:

— Ото ж, ото ж... Він же, як малий... Такий... Кажуть, на млині були вдвох... І той — малий та безпомічний...

СУСІДКА, аж скинулася:

— Сашко безпомічний?!.. Не журися... Бог знав, кого й для чого створяв, і де йому жити приділяв. Таке затяте та безстрашне, та невгамовне.

— Та їй що з того... (Гірко так).

— Не скажи! То не ми з тобою. То якесь диво, а не дитина. Ані в вогні не горить, ні в воді нетоне! Одно-однісіньке, а не бере його ні грім, ні туча. Кинь його об землю, а воно, як кошеня, — на лапи... То великих батьків та їй ще нове насіння. І де не бігає, де його не завезуть, зав'язавши йому світ, як щеняті, — а воно все назад, все на Україну ту нещасну вертає, та все її визволяти збирається... Мов би в твого Данила пішов.

МАТИ зідхає, посміхається крізь слізози журно, та їй молотить тихо горох.

— Визволяє... (Та їй хитає головою).

СУСІДКА теж зідхає:

— Та я давно помітила... Що ж то з ним скілося?.. І не ліпшає?

МАТИ хитає головою:

— ...Цілі ночі було лежить — після тюрми тії, — лежить та їй думає, та:
«Я, КАЖЕ, МАМО, НІЧОГО В СВІТІ ВЖЕ НЕХОЧУ...

Я ТІЛЬКИ ОДНОГО ХОЧУ, МАМО, — щоб з тим слідчим моїм, з тим катом колись помінятися ролями... і за всіх замучених — за батька, за братів, за сестер, за малих діток, за вас, за себе... О, тільки б помінатися, каже, ролями...» І сохне, і не єсть, і все думає — думає, і мовчить, як мур... Та їй (втирає очі) — помінявся... Така була Божа воля, щоб відняти розум... останнє, що мав крім душі і серця. Вже я й по ворожках, вже я й по шептухах. А Він каже: — «НЕ ТРЕБА, МАМО, ВОРОЖОК... Я НЕ ХОРИЙ. ТО ЛІШЕ ВОГОНЬ ГОРІТЬ! І НІХТО ЙОГО НЕ ПОГАСИТЬ... І НЕ КАДТЬ МЕНІ... Й НЕ ТУЖІТЬ: Я НЕ ВМРУ І НЕ ЗАГИНУ... Я ДОТИ НЕ ВМРУ, ДОКИ ВСЕ НЕ ЗБУДЕТЬСЯ, МАМО!» (Хитає головою).

СУСІДКА:

— Який чоловік був! Який чоловік... Ой, Боже! —
Хамула!!.

3

Засапавшись, на подвір'я вбігає **ХАМУЛА** з кількома озброєними членами самоохорони.

Мати вже не мала часу закрити горох, лише сусідка злякано загорнула край ряддини.

ХАМУЛА:

— А-а... Стара карга!.. (Рукою показав хлопцям на хату і навколо і ті мерцій кинулися все обшукувати). — Молотиш? Народнє майно зgrabувала та їй для неміців млинці готуєш?..

(Підійшов і розметав ногами той горох на всі боки)

Звелась **МАТИ** й мовчить, лише дивиться великими очима, не кліпаючи, просто. Опустила руки і качалку забула з руки викинуті.

ХАМУЛА:

— Млинці готуєш?!. (Вибив ногою з руки качалку) — Зброю геть! Де син?!

(Сусідка тим часом, хрестячись та задкуючи, зникла)

МАТИ, помалу:

— А я хотіла тебе спитати... Ти ж власть. І ти всім моїм дітям лад давав...

ХАМУЛА:

— Мовчать!!.. Так, я власть і я тобі зараз це доведу... Я тобі покажу, хто такий Хамула... (Підступив ближче) — Де

син, я тебе питаю? Де той психопат, що «України» йому так захотілося?!.

МАТИ — повільно, допитливо дивлячись великими не-кліпаючими очима:

— Не лякай матері, чоловіче... І чого тобі від тієї «України» треба?.. Ти ліпше скажи, де ж в ін?.. Та за одно скажи — де й інші мої діти?.. Ти ж їх позаганяв десь... За ту «Україну» тай за тії колоски... Та й, либонь, і мене поженеш за горох ось...

ХАМУЛА вишкірився:

— Значить знаєш, що тобі належить за горох. Ех, ти... Стара шкала.

МАТИ, витирає сльози:

— А знаю, сину... Не знаю тільки, чого це ти ще тут? Чи може на старе своє подвір'я забіг подивитись, де ще безштаньком бігав та з хлопцями моїми в цурки гуляв?

ХАМУЛА — не витримав погляду, опустив очі, насупився, нервово притупуючи в чеканні вислідів обшуку:

— Помовч, стара... Агітацію розвела...

МАТИ, не чуючи, про свое думаючи:

— ...Чи може прибіг zo мною попрощатись за те, що я тебе виняньчила, у наймах в тата твого бувши?..

ХАМУЛА скрипнув зубами і одвернувся. Про себе:

— «Невже його тут немає?.. Чоррт!!!»

МАТИ:

— ...Всіх ти вигнав, все вивіз і малих діток пішки бонсоніж погнав, а сам тут... Чи може ти мене захищати і лишився?..

ХАМУЛА стрепенувся. Бліснув очима, сопнув не глядя на матір:

— Ціть!.. Зараз... побачиш.

Підбіг один, другий, третій з охоронників: — «Нема! Ніде нема!» — Та й стали на варті з усіх чотирьох сторін — від вулиці й біля перелазу в завулок. А Хамула підійшов, помахав одинокий стовпець, що лишився ще від воріт...

МАТИ:

— Так, так. Це ще твій батько стовпець забивав. Це твій... (Зідхнувши) — І подвір'я твое, що ти його, зрікшись роду і заславши тата, подарував разом з усією земелькою громаді, — на «революцію пожертвував». Та й жалішь, либонь, мстишся все.

ХАМУЛА аж ступнув, мов від батога:

— Ци-ить... Ти заціпиш?!

МАТИ, не реагуючи на його шипіння і аж подавшись уперед:

— Ти б же хоч цей стовпець захищав... Коли батька й матір не вмів захищати...

ПОСПАКА:

— Товариш Хамула! Кінчайте...

— Ну, виговорилася?.. А тепер востаннє питаю — де син?!. Бидло! Голота! Влади їй! Свободи їй! «Самостійної України» їй!! Шантрапа!..

МАТИ пошепки:

— Так, так... Що ти нас покатував — не дивина, — бо ти ж «бидло», «голота», твою земельку посли, так ти мстився, до влади дорвавшись... Ale пощо ти тата свого й маму у закопав, занапастив?

(Хамула виймає револьвера, а мати не бачить і не чує нічого, безтямно:)

...Вислужувався та ордени заробляв? А чи сам господарем над усім і над нами хотів бути?.. (В розпуці) — А тепер — ти б же хоч оцей стовпець захищав!..

ХАМУЛА нервово, ніяк не наладує револьвера:

— Шантрапа! Контрреволюція... Ти і своїх щенят так вихovala... Чи то вони тебе?.. Чи то тебе той гад ненормальний так вишколив?.. Ну! Ти напевно знаєш, де він є... така затята... Число до трьох. Або ти скажеш де він — чи тут, чи до німців пішов, — або... Ну, раз!..

4

В завулку з'явилось троє, крадучись. Попов і його супутники. Попов тримає «під ручку» того, що в спідниці. Плentaються. Стали.

ПОПОВ:

— Ш-ш-ш... Назад!..

1-й НАЧАТАХ:

— Стой! Стой!.. Хто такі?!. Руки вгору!!.

ПОПОВ:

— «Вlopались... Здається, німці... Німецька поліція...» (Всі підіймають руки вгору)

1-й НАЧАТАХ:

— Хто такі?

ПОПОВ:

— Я... Я здешній... Ми здешні...

— Хто такі?!. (пересмикнув закривку) — Хвамилія?!

— Є-є-є данила Лендер... Психічний... З супругою... А це свояк один...

(Мати шарпнулась — «Боже ти мій!»)

ХАМУЛА:

— Стій-стій, карга! Не рушся!... Що там таке? Хто там??.

(Тим часом, пеки Попов і всі троє тримають руки до гори, один з посіпак лізе до кишені по папери. Дістає в Попова. Читає. І зраділій, несе до двору Хамулі)

ХАМУЛА — глянув на документи... Тріумфуючи:

— А-а-а... Попався!.. Здорово... Ич ти, замаскирувався. ПОСІПАКА:

— Ще ѿ з супругою...

МАТИ — поникла, як підстрелена:

— ...«Не може бути... Ні, ні... Як же це?.. Він?.. І Оксаночка?.. І Сашко?..»

ХАМУЛА:

— Ведіть до розправи! Та бережіть добре.

Збіглись посіпаки, оточили Попова з кампанією та й потягли, підштовхуючи, злорадно кепкуючи:

— Диви, диви!.. У спідниці!.. Та це ж шпійони!!.

— Ги-ги! Шпійонів німецьких піймали!

— От концерт буде!!.. Ха-ха...

ПОПОВ І СУПУТНИКИ — роздивились, зраділи:

— «Свої!!» «Ур-р-ра!..» «Свої...» «Нарешті...»

ХАМУЛА — на подиум, про себе:

— Я тобі дам «своїх!.. Иш ти... Ти в нас не так заспіваєш, стривай. (До матері) — Ну, стара, — чула?!. Тепер можеш покищо живати горох наш... Та все пам'ятай — з тобою ми ще зустрінемось. Жди своєї черги.

(Виходить)

5.

МАТИ сама:

підбігла до тину, переглянула раз, переглянула з другого боку... Та ѿ покрутила головою розгублено, посміхнулась ніби крізь розпач, шепочучи:

— Ні... Не він... Не він... І не Сашко... І не Оксана...

(Та ѿ вхопилася за голову)

— А документи??. Свят, свят, свят!.. Вбили чи що!..

(Вагається. Хоче йти слідом, розпитати, роздивитись, — і не може.)

— О, будьте ви прокляті всі, як мені до вас йти та ѿ вас просити, доброго слова благати та ѿ вас горем своїм по-тішати...

(іде)

Завіса

III

Гонг.

Інтермедія

Заметались люди. Побігли. Залементували. Старі й малі.

— Німці!.. Німці!.. Німці йдуть!!.

І побіг хтось, розліплюючи афіші:

«НОВА ЕВРОПА»... «НОВА ЕВРОПА»...

І вийшов старий дід... І прочитав:

«...Українці! Працюйте... А потім дістанете землю, як чесною працею заробите право на неї перед Новою Європою...»

Почухав дідусь потилицю і люто сплюнув:

— Отак...

Прийшли і отакої «нової явропи» понаділіплювали-и... Га! —

ТІЛЬКИ ТИН МЕНІ СПОРТИЛИ!

Гонг.

Завіса

Р О З Д И Л Т Р Е Т И Й

Гонг. Відкривається завіса.

ІІ

Кімната з столом великим і маленьким, і деякими меблями. В кутку — розбите трюмо. На стінах пообдирані і так на однім цвяху мапи. Валиться зброя, газмаски, муніція, пляшки. На столі — телефон. Даніло в розкішному м'якому кріслі сидить за столом і спить. Нероздягнений. Кашкет збився набік.

І

Гонг. Рожеве світло.

Відкрилася перша завіса. На другій завісі табличка:

«Штаб Н-ської Танкової Бригади».

Виходить бравий лейтенант Сашко, обчепляний гранатами, при автоматичній пістолі, з біноклем на ший, шолом на бакир і з цигаркою в зубах. В руках тримає афішу якусь.

САШКО:

— О! Оде тут і буде наша квартира... О???.. Гроб з музикою. А це що за ганчірка? (Читає) — «Штаб Енської Танкової Бригади»... Фю-і-іть (свистить) Була бригада — і нема бригади. Ха. Досі десь біля Волги. Злізай. Война, брат. Потримався трохи, дай і другому потриматись. Тепер тут буде не якось там їрундува бригада. (Здирає табличку і, широко розчепривши ногами й руками, чіпляє свою афішу) — О!..

(афіша):

«Штаб командувача окремої орденоносної н-ської дивізії військ НКВД».

— О! Смерть мухам і прусакам і всім врагам народу. Ех, хороша штука війна — всі тікають і всі доганяють і нічорта не розбереш. (Збив захоплено шолом на лоба та й почухав потилицю) — Держись, Сашку! (і враз махнув рукою зухвало) — Хе... Ну, якось то воно буде. На війні як на війні — або вб'ють або й ні.

(Пішов геть.)

1.

— Сюди!.. Сюди!.. — чути Сашків голос, господарний такий та категоричний.

Навстяж відкривши двері, входить Сашко, а за ним дві бійці — з тих, що «рятували» генерала, — вносять і встановлюють кулемет «Максима» і друкарську машинку. Встановлюють на публіку.

САШКО:

— Три дні доганяємо армію і не можемо догнати. Всі один одного доганяють... Е, е!!.. Куди ти ставиш? Хіба звідти хтось може на нас наступати?! Давай туди.

БОЄЦЬ:

— Та там же наші...

— Які це «ваші»? Скрізь враги. Кругом нас самі враги. Пойняв?

— Єсть, пойняв.

2

Входить той лейтенантник, що, рятуючи генерала, збився заробити орден.

Бійці, тим часом, одкозирявши, виходять.

Л-НАТИК, ставши на струнко:

— Так що, дозвольте доложить, — салдати потрохи прибувають. Е-е... Майно штаба — цілий транспорт — теж скоро прибуде. Варта розставлена...

САШКО важко, заклопотано:

— Добре. А близько є якісь часті?

— Є. Відступає 16-та дивізія справа, 239 — зліва, 56-та за нами...

— Гм... Добре.

Л-НАТИК нахилився і пошепки, показуючи очима на Данила:

— А як там на щот орденка, га?..

— Буде орден. Аж два матимеш... Слухай тільки мої наказів. І щоб дисципліна!..

Л-НАТИК виструнчується, віддано:

— Єсть слухати наказів! Предполагається підкріплення. Ворог також може поперти в наступ... Жду ваших розпоряджень.

САШКО:

— Добре. (Чухає потилицю). Йди й чекай та м. Ми все обдумаємо. Нехай генерал відпочине. Йди й чекай.

— Єсть чекати!

САШКО далі шкрабе потилицю:

— Підсилити варту.

— Єсть підсилити варту.

— Всюди. І нікого не впускати. Ані мами рідної.

— Єсть не впускати. Ані мами рідної.

— Ідіть.

(Лейтенант виходить)

3.

Сашко сам. Визирнув у двері, а тоді причинив їх щільно і покрутів головою, зморшивсь. Одійшов на середину і став розгублений:

— От вlopались так вlopались! Можна сказати вlipли по самі вуха.

Підійшов до дядька. Постояв. А тоді взяв рурку телефона і почав крутити телефон за ручку. Приклав рурку до вуха. Мовчить. Подмухав. Мовчить. Почепив рурку.

— Одрізані од всього світа. От. Ні сюди, ні туди. Як той Папанін на полюсі... Ну нічого, на те війна. Буває...

Подивився на дядька, що солідко спав. Подивився на кулемет:

— Теж мені «техніка»! Клопи бити... Або в кіятрі виступати...

А далі весело знизав плечима:

— Ха... От цирк! Ну, ну... Нічого, — Бог не без милости, козак не без щастя. Держись, Сашку!

Погладив кулемет: — «Нічого, може бути.» — Оглянув кімнату, закопилив губу та й взявся наводити лад. — «Штаб називається... Тоже мені... А ще воювати беруться!» — Заме-

тушився. Здіймає зі стіни мапу і розстеляє перед дядьком на столі, відшукав — ставить чорнило і кладе перо. Потім знаходить цілі стоси пеперу, розкладає на столі. Вмочає палець у чорнильницю й щось малює. Нагло — дзвонить телефон.

САШКО:

— Диви. Воскресло! (Бере рурку) — Штаб дивізії... Так! Що, що?! Летючий Голяндець?.. Що за «Летючий Голяндець»?.. Галло!! Галло!! (Дме в рурку) — Галло!! Чорт. Щось зголосилося та й мабуть нас перелякалось. Якийсь «Летючий Голяндець»... Ще й нахвалюєтьсястерво. (Чипляє рурку. Береться далі малювати, шпарко. Входить лейтенант)

4.

— Там дезертира піймали... Чи може шпіон.

САШКО розгублено:

— А що?..

— Та дезертир, звичайно... Чи може шпіон?

САШКО ляпнув себе по лобі:

— Льюх є?

— Так точно, є.

— Добрий?

— Дуже добрий.

— Великий?

— Ого. На цілу бригаду. Як на Луб'янці!

— Замикається?

— Замикається.

— В льюх юго! І приставить варту.

Л-НАТИК з ентузіазмом:

— Єсть в льюх і приставить варту!

— В сіх дезертирів у льюх.

— Єсть всіх дезертирів у льюх!

— І всіх шпіонів у льюх.

— Єсть всіх шпіонів у льюх!

— Всіх у льюх. Лови і сажай.

— Єсть ловить і сажать.

— Без огляду на ЧИН. Дезертири, які кидають беззахисним трудовий народ на поталу, — есть враги народа. Поняв?

— Поняв, товариш командир! Верно.

— Ну, от. А тепер... Ага, стривай. Е... Що то таке «Летючий Голяндець»? Не чув, бува?

— А як же. Чув. (Захоплено) — Скажений тан-

кіст один. Дівчина. Її присудили до розстрілу за «ізъмену родіні». Так вона з-під розстрілу втекла та й літає на танку по-між фронтами. І до німця не проривається і не здається. Так її й прозвали «Летючим Голяндцем». І ніяк не впіймають... (Посміхається іронічно) — Бо воно саме й ніколи...

— А за віщо ж її до розстрілу все таки?

— Та генерал один залиявся по-п'яному, хотів тес... Ну вона йому я-а-ак приварила... Ну, її польовий суд і засудив — за порушення дисципліни і разложеніє армії на фронті та ще в такий момент...

— Хор-ро-ша мені «дисципліна». Он як!

— Ну, а як втекла з-під розстрілу і почала на танку бешкетувати; то їй іще добавили «ізъмену родіні» і всім хто з нею, і оголосили по армії. А ви хіба не чули? От бешкетують!..

— Та чув пак... (про себе) — «От чорт. Це ж вона і мені погрожувала. Га. Диви. Ну й ну...»

Л-НАТИК щось затурбувався:

— Е, той... А як попадеться котирій генерал, що втікає, чи якийсь там начальник?

— В льох. І генералів у льох.

— Ale ж...

— В льох!! Тут є один генерал, накази якого для нас закон. Зрозумів?! Ви пак питали про орден?..

Л-НАТИК виструнчується віддано, на все готовий:

— Я вас слухаю!

— Хай генерал, хай хоч маршал, — все, що кидає народ на поталу — есть вороги народу. Лови і сажай.

— Єсть ловити й сажать!

— Матимеш орден. Два. Десять. Сам будеш генералом. Лови і сажай. Всіх. І не питай нас. Потім розберем. Ми ім покажемо.

— Єсть сажати всіх.

— Ось. Тут, брат, не «шури-мури», а ЧЕКА-ОГЕПЕУ-ЕНКЕВЕДЕ. Ясно? І бережи, щоб не розбіглися. Іди. Стрий. А чого той шпійон хотів?

— Та хотів генерала бачити. Каже, «знайомий», хе.

САШКО збентежено:

— В льох. І зміцнити варту. І пам'ятай — у нас серед дезертирів нема знайомих. Всіх у льох. Особливо «знайомих». І зміцнити варту.

— Єсть всіх у льох. Особливо «знайомих»...

(Вийшов)

5.

САШКО:

— Ху-у... Ну, здається заварилася каша. Що то воно буде? (Береться швидко малювати). — Хе... «Летючий Голяндець»... Ще й сюди дзвонив. Хороші мені жарти. (Щось згадав. Сідає на стіл):

..Сон мені такий поганий снівся. Ніби я вже — маршал СССР в Москві, а Хамула — самостійний маршал у Києві. Га... Я в Москві, а Хамула — в Київ! А не навпаки! От свинство...

А дядько Данило ніби теж у Москві помінявся ролями з самим главним, і став такий страшний — з вусярами, з люлькою, — та й давай його розколювати того самого главного... Цирк!. А тут саме народ збунтувався... Та не знав народ, що то МИ, а думав, що то НЕ МИ, що то стара власть, та як не зарядив нас у гармату, та...

Ху-у... Добре, що я прокинувся. Сукини сини, — трохи не пальнули на місяць невинним народом. Хай йому чорт. От цирк. Такий паскудний сон, га. (Чухає потилицю). Полундра. Хамула — самостійний маршал у Києві. А не навпаки. Ну й ну. (Заскалив око) — Ха... От якби нам оце потрапив самий главний... Ми б його розкололи, та хіба ж так! У всьому б призвався. (Засмутився) — Гм... Ну що ж будемо робити тепер? Ні сюди, ні туди.

(Малює)

— О?!. Той шпійон казав «знаю». Справді, а я вже й забув як же нас звуть. (Лізе до дядька в кишеню і витягає документи, розглядає. Потім дістає документи з своїх кишень. Теж розглянув.) — Хе. Як в аптекі. (Швидко домальовує й чіпляє два плякатики на стінах: — над дядьком — «КОМАНДИР ДІВІЗІЇ ГЕНЕРАЛ-МАЙОР ПОПОВ, А.»

На другій стіні, приставивши столик:

«НАЧ. СПЕЦ-ЧАСТИ МАЙОР ЄРШОВ, П.»

Помилувався своєю роботою. Поклав документи назад.

— Ну, ось. А що ж далі?.. (зідхнув). — Потрапили в генерали і ні сюди, ні туди... Що будемо робити? ((Підійшов до дверей і відкрив їх):

— Стрілок!..

ГОЛОС:

— Слухаю.

— Принеси барабанку. Та швидко, одна нога тут, а друга... Друга щоб за хвилину теж була тут, а то розчахнешся. Пойняв?

— Точно буде!..

САШКО закрив двері. Пройшовся сюди. Пройшовся туди, торсаючи чуба і зсуваючи шолом то на очі, то на потилищо. Потім вийняв книгу і примостиився був читати:

— Ну, як там воно було далі, товаришу Йосип Швейк? Га?.. (читає).

6

Прийшов стрілок і притарабанив гармонь. Широко посміхається:

— Так що дістав ось...

— Хіба ж це балабайка? Оце така?

— Нема балабайки поблизу, а... — (добродушно посміхається) — боявся розчахнутися... Но ето всьо равно. Гармонька перший сорт.

— Ну давай. Дійсно, — гармонька чи балабайка — одна таратайка. Який пан, така про нього й байка. Йди собі. (Стрілок, козирнувши, вийшов, поніс посмішку).

7

САШКО, тримаючи в одній руці книгу, в другій гармонь:

— А ти, Йосип Швейк, на цій таратайці грав? Ні?... жаль...

(задумливо):

— Хе. Наш брат, як треба, то й на решеті заграє. (Ставить біля кулемета стілець і сідає. Розтягає гармонь на весь міх і натискає на всі клявіші і на душник, — гармонь реве й чхає):

— Ху-у... Оце так оркестра. Не гармонька, а цілий тобі музикальний трест. Ну й ну... Ага (тикає пальцями в клявіші і заглядає) — оце пак сюди, а це сюди. (Пробує. Бере акорд. Другий. Нарешті припорошується. Розгойдує якусь ліричну мельодію) — Во! Поїхали...

ДАНИЛО, стрепенувшись перелякано:

— Га?.. Що?...

САШКО скопився, взявши під козирок:

— Спіть, спіть, товаришу генерале! На фронті все в порядку — ідом в наступлені, аж курить і штани злітають. Скоро Владивосток зайдемо.

ДАНИЛО, скопившись за голову і витрішивши в божевільнім жаху очі:

— Ай-й-й!! Пішла вон! Пішла вон!.. Голови... Собаки тягають мерзлі людські голови помежи бараками... I м о ю... Пішла вон! Пішла вон!.. Віддайте мені голову!.. Віддайте голову. (Звивається благально. Потім завмер і, втішши голову в плечі, за кимсь стежить з маніякальним жахом. Саркастично:) — I начальник... I начальник поніс у зубах... Чи то маслаки? Одніміть. Одніміть, бо на складі самі непарні... (Гаряче шепотить) — Тікайте з Комсомольську. Тікайте з Комсомольську! (Сичить. Кутається) — Та не заходьте на Колиму... I сніг цей гарячий обминайте, бо попечете ноги. (Тремтить і сичить від холоду). — А як же ж я піду? (обхопивши голову руками, погойдується і квилить, як мала дитина, тихесенько. Все тихше): — Голову... Голову... (завмер, погойдується, закривши очі).

САШКО зідхнув. Сів. Тихесенько награє якусь мельодію. Глянув на дядька, скрутнув головою. Подумав, урвавши гру. Потім награє мельодію «КОЛИМА ТИ КОЛИМА», а далі починає задумливо співати:

(в першій строфі один рядок по-українські, один по-російські, шаржуючи.)

Колима ти Колима —
Нова планета...
Дванадцять місяців зими,
Астальнє лета ...

— Ха... I всі голі, як у раю... (підморгнувши, наспівує голосніш):

Ходить Єва по снігу,
А Адам по кризі,
Без чобіт і без... умгу,
Чисто, як у книзі.

(Голосніш. З гіркою іронією)

Ех-ма, ти Колима —
Край соціалізму!
Кожен карцер і тюрма —
Школа комунізму...

(Голосніше. Саркастично):

Ех-ма, ти Колима —
Арештантів бочка —
I сіцілізму там нема —
Комунізм і точка.

(Дерзко):

Ех-ма, ти Колима —
Царство
для народу!
А мене, бач, там нема,
Бо я хто? —
Прохода!
Ех-ма, ти...

— От чорт. (Чухає голову) — А про «Конституцію» — забув. (Зідхає) — Старий уже став.. (Перебирає клявіші. Починає знову тихо, журно):

Батько мій на Соловках,
Мати — на Печорі...
Я ж — як лист, по всіх світах, —
На землі й на морі.
Колима ти Колима...

(Приграє куплет без слів. Далі знов):

Мати родом з Кобеляк,
Батько — з Ромодану,
Ну, а я собі козак —
Просто —
з Магадану.
Ех-ма, ти Колима...

(Приграє без слів. Далі знову):

Ромодан мій Ромодан, —
Бачив чудасію? —
Пруть Полтаву в Магадан
Через всю Росію.
Ех-ма, ти Колима —
Царство комунізму.
Там петелька і тюрма —
Все з соціалізму.

Дерзко, глумливо:

Ех-ма, ти Колима!
Якщо ти плянета, —
То мене там все нема,
Бо я є
комета.

Ех-ма, ти Колима —
Арештантів бочки.
Я там буду, хоч нема,
І тоді, брат, —
точка!

(за дверима шум)

Доречи, — доки Сашко грав та співав, Данило перестав гойдатись, став пильно придивлятись до машинки. Зібрався, мов тигр до скоку. Щось шепоче. Грізно супиться. Беззвучно визвірившись, погрожує. Словом, починає «вести слідство». Дивиться то на чернильницю, то на машинку. Сміється мешфістофельським мовчазним сміхом, нагло вриває і, втопивши невидющи очі просто себе, в нікуди, ворушить губами. Кашкет йому збився на брови. Сидить, важко спершиш спину в крісло і трохи нагнувши голову.

(За дверима шум. Сашко нашорошився.)

8

ГОЛОС — обурений, бундючний, владний:

— Ви мене не ведіть! Я сам піду... Ні, не туди!.. Я хочу до генерала... Ми хочем до генерала... То мій зناю мий...

(Сашко стрепенувся)

ГОЛОС ляйтенатика, по-енкаведівські:

— Давай іді!.. Герой тоже...

— Без рук! Без рук!.. Та що ж це таке! Я ж генерал... Куда штовхаєш, скотина?!.. Я туди не піду!.. Як ти смієш генерала штовхати?!.. (Розпучливо) — Ну, товарищу полковник! Ну, скажіть Ви йому...

ГОЛОС ляйтенатика, саркастично:

— Хе... Скажи своїй бабці. Ти знаєш куди ти попав?!

— Знаю. В штаб генерала ПОПОВА. Це мій друг... Мій давній друг...

ГОЛОС ляйт., глумливо:

— В штаб генерала Духоніна ти попав!

— Ти п'яний... В штаб Попова... Роззуй баньки!

ГОЛОС ляйт. ображено, обурено:

— Ага... Ну ми ось по дивимось...

(Відкриваються двері, — входить рознервований і роздрочений ляйтенатик. Сашко, привстаючи, махає рукою.)

9

ЛЯЙТ-ТИК:

— Товаришу командир! Там якийсь... прахвост, каже... САШКО гаряче, хапливо:

— В лъох! В лъох!.. (Аж зажмурився. Схопився, тримаючи гармонь в одній руці за ремень, — вона помалу розтягається, пищучи одним голоском) — В лъох!..

(Але не скінчив Сашко фрази як за лейтенантиком вдерлись якихось три типи, — два дебелі, один сухорявий. Всі химерно вбрані в цивільне. Пики випещені, але вбрані вони в випадкову, «збріну» селянську одежду. Той, що називає себе генералом — в куценькій сірячині, рукави короткі, вишита — чи не жіноча навіть — сорочка, на голові заяча капелюха, сидить на маківці, бо мала. Другий — в якімсь кожушку, шия перев'язана жіночою хусткою. Третій — в бабській куцині. По чоботіх і по штаніх видно, що військові.

10.

КАПЕЛЮХА радісно:

— Ну, ось і він!.. (Та й напоровся на Сашкові очі. Здивувався. Оглянув, як той стоїть в розгубленій позі, тримаючи гармонь в одній руці, що, розтягаючись на весь міх, пищить наростаючим тоном). — А це хто?.. Чудо двадцятого віку?!?..

(Гармонь зареагувала другим здивованім голосником, зачепившись за халяву)

САШКО насупився, як туча, оговтавшись:

— Так точно!.. А ви — (кинув на обох призирливо, зловісно) — хто такі будете? (кинув гармонь на лаву — вона люто гаркнула всіма голосами, впавши).

КАПЕЛЮХА, не зважаючи вже на Сашка, до Данила:

— А, дружище!.. Скільки літ! Скільки зим!..

(Сашко тим часом тяжким кроком зайшов наперед, до столу і став дивлючись понуро, по-енкаведівські примурживши очі)

КАПЕЛЮХА:

Ну, здоров, дружище!!..

ДАНИЛО, звівши на Капелюху грізний, маніякальний погляд, дивиться хижо:... «А-а-а...» — I враз люто кулаком по столу:

— До лямпочки!!.. (Аж Капелюха шарпнувся, а з ним і обидва новоприбулі, перезирнулися. А лейтенантік біля дверей злорадно потер руки і підморгнув:)

ЛЯЙТ-К про себе:

— Хе-хе... Це тобі Енкеведе, а не баль з девочками...

КАПЕЛЮХА:

— Хе-хе... Впізнаю, впізнаю, дружище, по словах, по цій самій «лямпочці», що означає — дурниці мели до лямпочки, сіреч — як об стіну горохом... Хе-хе...

ДАНИЛО категорично:

— До лямпочки!.. (ще й кулаком по столу) — Говори! Говори, гад!..

КАПЕЛЮХА розгубився, озирнувся:

— Та ти що?.. Та бог з тобою... Обшився мо?.. Це ж я — генерал Сльозкин, а це полковник...

САШКО понуро, тяжко, акомпонуючи собі ніском чобота:

— Так що говори — чого з фронту втік!?.
КАПЕЛЮХА, спалахнув:

— Ти... Ви... Ви мені не тикайте. Ви щенюк. Молокосос.

САШКО скривився, і так само понуро:

— Ей ти!.. Єрой!.. Комедію тут ламаеш. «Енерал»... Що, в тебе це на лобі написано?.. Ха! Якої це часті на тобі уніформа?.. (взвірився) — Ти знаєш куди ти потрапив? (Враз скажено) — Як стоїш?!. Перед ким стоїш?!

(Всі злякано стали струнко)

— Ну от... Руки як тримаеш?!. Га?!. Тут тобі ЧЕКАОГЕПЕУ, а не шинок.

КАПЕЛЮХА, беручи, як і всі, руки назад по-арештанські:

— Дозвольте...

— Не дозволяю!..

— ...Я ...Я генерал...

— Хоч японський імператор. Раз ти потрапив до ЕНКЕВЕДЕ — значить не ти тут командуеш. Пойняв? Раз тебе сюди привели — значить так треба. Чого тебе сюди привели?..

— А, Боже.. Та ж це непорозуміння... Товаришу Попов!..

САШКО, перебиваючи:

— Мовчать!!.. (Важко карбуючи слова ногою) — В ЕНКЕВЕДЕ не буває непорозумінь. Раз тебе заарканили — значить так треба. Заробив. А от, що ти за «непорозуміння», то ми зараз будемо бачити. (Гримнув) —

ТИП:

— Я начальник спец-часті при батальоні 46-ї дивізії... (Засоромився свого вигляду). А це я так... розумієте... для маскировки по долгу служби... І завдяки цьому я от викрив їх!.. Я начальник спец-часті.

САШКО глянув зкоса на Типа з безмежним призирством, примружив очі:

— А-а-а... (Значуще) — Спеціаліст, значить. (Радісно чабік). — Полундра!.. Учоний провокатор!.. І сексот. І хам... Спеціаліст! От добре. (До типа). — Своє діло знаєш добре?

ТИП, захлинаючись:

— Так точно. П'ять років служу. Всю Єжовщину одбув, маю орден.

САШКО:

— Ага. Значить, знаєш діло раз маєш орден. Добре. Матимеш ще... Ось на папір (дає стос паперу), сідай ось тут (ставить стілець біля бічного столика).

ТИП услужливо, солодко примружився, як кіт:

— Я... я... я... для партії... для... для...

САШКО, скосивши очі на типа, презирливо:

— С-с-котина... (так ніби до Капелюхи). — О, ти будеш знати, що таке Енкеведе... (До типа) — Ось тобі папір і ти все напишеш докладно...

— Єсть, товариш майор! (облизався).

— Щоб була мені тут вся їхня організація. Пойняв?

— Так... О, знаю, знаю. Не вперше.

— Що хотіли вбити Вождя...

— Ясно.

— Зарізати його жінку і потруйти дітей.

— Е-е... Не так би... У нього ж малих дітей нема.

— Що?! Ви забули свій фах! Що значить нема? Мусять бути, раз я кажу. Раз ЕНКВД каже — мусять бути. І вони ось хотіли їх порізати та потруїти.

ТИП, захлинаючись:

— А-а, так. Понімаю. Правильно, правильно...,

— Отож... Що ось цей тип варив для людей кандіор з пацюків...

... Що фабрикував танки, які не ходять наперед, а тільки назад... І гармати, що...

ТИП:

— Емм... Алеж він не «ГЛАВТРУБОСТАЛЬ»...

САШКО:

— А хто, я по твоєму тут «Главтрубосталь»?!? Саме

він тут є й «Главтрубосталь»! Він тут є, як треба буде, й Китайський імператор. Він сам у цьому призначається. Добровільно. Ще й поклянеться іменем матері. Це, брат, НКВД...

ТИП:

— А-а, так-так... (облизується з ентузіазмом).

САШКО:

— Енкеведе не може помилатися! Раз Енкеведе твердить — значить саме так і було. (Подивився на «жертви»). Чого позеленіли? Ви знаєте основний закон тії... як пак її, ага, — закон чекістської діялектики? Ні? Теж мені... (Повчально):

«Бітіє определяєт сознаніе!» Або ще другий:

«Ліпше поламати ребра ста невинним, ніж пропустити одного винного».

«Ясно? (Дивиться значуще на дядька). — Як будете самі отакими начальниками (кинув на дядька) — інакше будете міркувати...

ТИП услужливо:

— Хе-хе... (про себе) — Єсть ще орденок! (аж зажмурився).

САШКО:

— Ну, от. Далі:

...Що цей шкідник і компанія знарошне малював неправильні мапи, — Берлін поставив на тисячу кілометрів убік, а Київ і зовсім чортій куди дів — приписав до якоїсь України...

... Що через нього в колгоспах коні не ходять на партійні збори, а діти родяться зовсім голі і без чобіт...

І так далі, і так далі... Ну сам знаєш. Спеціаліст.

ТИП, захлинаючись:

— Єсть... Будьте певні... Через мої руки тисячі, міліони перейшло. Та не таких...

САШКО:

— Ну ось...

КАПЕЛЮХА:

— Дозвольте...

САШКО:

— Мовчать!..

ДАНИЛО:

— Пиши... Пиши... Враг...

САШКО:

— Він зараз буде писати.

КАПЕЛЮХА — благально заламує руки:

— Але ж все неправда!..

САШКО:

— Гм. Дурень. Єрой називається. Хе... Ти мене молокосом називав. Сам ти молокосос. Та ти знаєш так у станову де твоєї правди не потребують? Де мають свою правду, а твоя правда до лямпочки. (Стукнув кулаком) — Так потребує страна і партія! — От тобі і вся правда... Що то в тебе за форма, якої часті?

КАПЕЛЮХА:

— Я спасаюсь...

САШКО:

— Знаю. Але це тобі не вдається. Отака твоя й правда. Яку надінуть тут, таку й носитимеш. Хе... (Враз люто) — Хто перед тобою сидить?

КАПЕЛЮХА:

— ... я... я...

САШКО:

— Ти стоїш, дурню. А сидить хтось інший. Той, що вас на шматочки різав би. Враги націона. (Лютого):

«Великий конвейер» знаєш? Ні? Це як сорок днів і сорок ночей на допіті без перерви і без води, і без медикаментів, щоб юшку замивати... Не знаєш?.. Молокосос.

А «снаряд» знаєш?.. Це як саджають на гарматний набій задком, так, як колись козаків на палю... Не знаєш?..

А «біфштекс», як наб'ють тобі м'яса ззаду і місяць не можеш ні сісти, ні лягти, — знаєш?.. Ні?

А «еполети» — це як насічуть тобі лінійкою котлети на плечіх, — знаєш?..

А «противогаз» знаєш?..

А що в ГЕПЕЮ зробили з Блюхером, знаєш?.. А то ж Блюхер був, а не така гнида, як ти!

Е, нічорта ти не знаєш... Єрой!

Сабурову Дачу знаєш?.. Це як місяці ти кавчаталиши і нявчатимиши на тортурах і так образуєшся, що тебе одвезуть потім на Сабурову Дачу. Не знаєш?.. Нічого, він он (кинув на дядька) — знаєш... О, він усе знає. (люто) — Ух, ти!.. Враг націона!..

(Бере зі столу стос паперу).

КАПЕЛЮХА:

— Дозвольте-те-те... витерти пі-пі-піт...

— Нільзя! Стій так. Це тобі ЕНКЕВЕДЕ, а не сальон красоти... Так ось (водить папером перед носом «жертви» і, карбуючи кожне слово) — Ти ось тут усе напишеш. I він також.

КАПЕЛЮХА:

— Але, дозвольте...

— Мовчать! Ти тут усе напишеш!

— Але...

— Мовчать!.. Усе напишеш! Ясно?

— Ал...

— Мовчать!.. Все напишеш! Ясно?!

КАПЕЛЮХА скилив голову, зломаний:

— Ясно...

САШКО:

— Що?

КАПЕЛЮХА крізь сльози:

— Ясно, я... Так, я все напишу...

САШКО:

— I ти у всьому щиро признаєшся... у всьому тому, що отої пише. Чув же? I запишеш всіх своїх знайомих. Всіх!

КАПЕЛЮХА і ХУСТКА:

— Но... но... но...

ДАНИЛО до машинки:

— В крові плаватимеш!.. У власній крові плаватимеш!..

САШКО:

— От... Не «но», а «тпру». Чув? У власній крові плаватимеш. То ж пильний, щоб не було заглибоко. Ха! Тут тобі не баль з девочками. Ти ще не плавав? У своїй?.. Не в чужій, а в своїй?.. Знаєм ми вас.

КАПЕЛЮХА знівився, хлипнув:

— У мене мати... бідняжка...

САШКО визвірився:

— А у нього (на Данила) хіба нема?.. А у мене — хіба не було? I через вас гадів утратив... Ти може скажеш, що це не Я, а ТИ тут ГЕПЕЮ? Або, що то не ТИ, а Я зрадив народ, утік от... ще й одежу заграбував?

КАПЕЛЮХА:

— Але ж всі утікають...

— А-а, ти ще й клевещеш?!

— Ну... ну ми напишемо... Ми все напишемо... Все...

САШКО:

— Ну, от, бач. Тебе ще й не били, а ти так гарно розколоєшся, по саме тпруті. Сам у всьому призвався і ніхто тебе й пальцем не чіпав. Тепер тільки запишеш все, оте що я

говорив, на папері і у всьому ще ліпше признаєшся... Так вимагає страна і партія. Ясно?

КАПЕЛЮХА, хлипаючи:

— Але ж...

ДАНИЛО:

— До лямпочки-и!!.

САШКО:

— Чув? У нього є своя правда... у нас є своя правда. А все інше «до лямпочки». І в Енкеведе своя правда. А про твою Енкеведе не питало й не питає, й не потрібue її. (До лейтенантика, що стояв весь час як ідол)

— Забрати їх! в льох!

Л-ТИК, весело вищірившись:

— Там уже повно!.. І в другім повно! Готуєм третій. Отаких супчиків, як карасів. Ну, давай виходи!.. Руки!.. Руки!..

САШКО до типа:

— Ви — теж... Там будете писати. Та пам'ятайте: за щиру працю матимете орден. За зраду — гроб з музикою.

ТИП:

— Не беспокойтесь...

(Всі виходять)

КАПЕЛЮХА, виходячи, заломано, безнадійно:

— Так, так... Це ЕНКЕВЕДЕ... Я це знаю. О, Боже, як це все знайоме... рідне... Я ж сам став його жертвою.

11

САШКО до лейтенантика:

— Здайте їх і швиденько зайдіть сюди.

Л-ТИК, одкозирявши хвацько:

— Єсть! (Вийшов).

12

САШКО сам, тормосить чуба:

— Ху-у... Хороша школа — тюрма! Скільки наук я пройшов! Га! Пішла наука в діло...

13

Л-ТИК входить:

— Приказано зайти. Я слухаю (дивиться на Сашка побожно, захоплено).

60

САШКО тормосить чуба, напружену думаючи:

— Так... Об'яви їм всім, що вони будуть розстріляні. Судитиме заочний трибунал.

Л-ТИК:

— Єсть!.. (про себе) — Весела роботка!!.. Ех (підморгує на Сашка) — Молодий та, видать, ранній. Дійсно — «Чудо двадцятого віку»!!.. (виходить).

14

САШКО:

— Ех-ма, ти Колима!.. Ух, здорово получается... А тоді ми їх всіх приговоримо до розстрілу. Хай потіпаються. А тоді помилуємо, проголосимо амністію — і в армію!!.. Зформуємо свою армію! Генерал е!.. Всіх туди. Хай кроїть «іскрять» свою провину... Та я-як двинемо!!.. Я-як ударимо!!!.. Та як прийдемо у свій Київ!.. Німців і всіх інших заженемо на піч. Прийдемо у Київ і, брат, таку свою республіку зробимо! Свою!!..

Хто на Колимі? — додому!.. Оддихай!

Хто на Соловках? — додому!..

Із Печори... Із Котласа!.. Із Мурманська... І Севлаг... І БАМЛАГ... І ДАЛЬЛАГ... І ВОСТСІБЛАГ... І... і... і... і... Ой-йо-йо-о!!!..

А Хамулу неодмінно повісимо.

Ху-у!.. Здорово виходити!

А дядька Данила зробимо начальником нашого ГЕПЕЮ! Він їх усіх порозколює, та хіба ж так! Ге!.. Шо ми, — даром вчилися?

Ух! Держись, Сашку!..

(Гарячково ходить по кімнаті, торсаючи чуба, збиваючи шолом то на лоб, то на потилицю).

Швидше б тільки!

(Підходить до дверей нетрепляче. Відхилив. Владно):
Покликати лейтенанта!

15

Л-ТИК, вскочив:

— Слухаю!

САШКО:

— Доставити сюди спирту, або горілки. Побільше!

— Літр? Два?

61

— Відро!.. Два!.. Три!..
— Там стоять цистерна. Ром, кажуть.
— Набрати з цистерни... І побільше шклянок!
— Єсть!.. (вийшов, знизуючи плечима здивовано).

16

САШКО:

— Чорт!.. Ех, якби це мені пару наших хлоп'ят! Наших, з Колими!

ДАНИЛО — дивиться на машинку, зітхнув, кутається. Щось мурмоче...

САШКО:

— Спіть, спіть, дядьку Даниле! Спочивайте. Бо впереді ділов!..

(Але Данило починає перекладати машинально папери — сюди й туди, і назад, ворушить губами).

17

Ляйтентант і два стрільці — підпилі трохи — приносять троє відер з питвом і повен поділ шинелі шклянок. Виставляють все на підлозі, на вікнах, на столі.

САШКО про себе:

— Хе. Понализувалися, як блощиці. «Родіну» проп'ете.. (До ляйтн.) — Ну, ви їм оголосили?

Л-ТИК:

— Так точно, оголосив!
— Багато їх там?
— Як на Луб'янці за Єжова!..

— Добре. Ну й що? Небійсь паніка?..

Л-ТИК усміхається:

— Та є трохи...

САШКО:

— Добре... А тепер — ведіть їх сюди... Ні, не всіх, не всіх. А самих старших, різних начальників. Всіх, котрі дезертири. Та підсилити конвой, щоб не розбіглись. А як приведете, конвой лишите навколо штабу на варті.

Л-ТИК:

— Єсть! (і підморгнув) — В НКВДЕ не розбіжаться. Ходять, як овечки. Смирні-і... (вийшов).

18

Сашко розставляє два стільці обабіч Данила. Підтягає кулемет і ставить збоку. Бере великий, списаний кимсь папір і кладе на стіл. Зробив репетицію мімікою, ставши у позу, як то він читатиме в и р о к... Потім взяв відро і поналивав у всі шклянки горілки, розставивши їх рядочком на лаві.

За дверима:

«Увага!!..» — брязкіт зброї, клацання закривок.

Сашко зайшов за стіл і став лицем до вікна. За дверима: — «РУКИ! РУКИ ЯК ТРИМАЄШ!?!» — Сашко машинально заклав руки за спину по-арештанські і похопився:

— «От, чорprt!.. (покрутив головою) — О т ш к о л а!!..»

Відчинилися двері. Вскочив ляйтентант, а за ним ТИП з купою написаних паперів. Потім почали входити черідкою, схиливши голови, з закладеними за спину руками «арештанти». Перший — Капелюха, потім Хустка, а за ними інші. Чоловіка з 15-ть. Стали, як вівці.

САШКО, витримавши довгу павзу, обернувся. Всі ще нижче опустили голови.

ДАНИЛО гарячково листає папери, вшнипивсь в них маніякальним поглядом.

САШКО:

— Гм... Я бачу, що ви вже всі в м е р л и.

ТИП розпучливо:

— А... а Я?!. (трусить паперами і робить знаки).

САШКО:

— І ти.

ТИП простягає папери, трусячись:

— Але ви прогляньте... Ви прогляньте... (Хапається за голову) — Як же це?..

САШКО:

— Знаю. (Взяв папери недбало і поклав їх на стіл) — А так: — М у р и н з р о б и в с в о є д і л о — м у р и н м о ж е й ти г е т ь... Така твоя доля. (До всіх) — Хто є тут командири і всякі начальники — прошу піднести руку. (Всі мляво підносять руки до гори). Добре. Руки на місце... (Зідхнув) — А тепер — вип'єм за ваше здоров'я. Ну-ну... не тремтіть. Більше смерти нічого не буде. Беріть он — пийте он.

(Ніхто не рухається. Сашко сам взяв дві шклянки і підніс Капелюсі й Хустці. Зробив знак ляйтентикові, — той швидко роздав шклянки всім іншим. Сашко, глянувши на Данила, що листав папери):

— Товариш генерал частує вас і бажає вам всього найкращого. Ну...

(П'ють, деякі цокаючи зубами.)

Л-ТИК потішає:

— Ну-ну. Уявіть собі, що впала бомба і вас вже немає, а це ви п'єте надурняк.

САШКО:

— Авжеж... (Заходить за стіл і урочисто бере папір).

Л-ТИК в двері і до всіх:

— Увага!!!..

САШКО:

— Ну, от... (і карбуючи слова) — Іменем військового польового трибуналу — вас усіх приреченено до розстрілу!..

(Хтось упустив шклянку. Хтось захлипав стримано, гістерично. Хтось застогнав.)

САШКО:

Гріхи ваші велиki і незчисленні!.. Але... (подивився на Данила. Потім скрутів папір у рурку і видобув сірники. Підпалив) —

... Генерал приказав вас помилувати... Під свою відповідальність... К чорту такий трибунал... Ми хочемо!.. Ми віrimo... що...

(Всіх вибито з рівноваги. Капелюха хапає ротом повітря, що хоче сказати й не може сказати. Хустка кидається до нього обійтись. Хтось плаче.)

САШКО — запалившись і стукаючи кулаком по столу:

— К чорту такий трибунал!!!. I такі порядки!!!. Ми... Ми...

(Хтось крикнув — «Ура!..» Всі підхоплюють: — «Ура-а!!!..» Лише лейтенантик розгубився, а потім теж кричить з усіма «Ура!» — хапає відро і наливає шклянки. В нього віднімає відро Капелюха і сам наливає третячими руками та роздає. На його знак всі враз стають по-військовому в три лави, роблять «струнко», позір на Капелюху... але слово забирає Сашко).

САШКО, вхопивши шклянку і вискочивши на стілець:

— Годі!.. Досить страждать! Досить позорища, яке ми бачили і — самі творили!..

Ми вам проголошуємо амнестію!!.. I прощаемо всі ті тяжкі гріхи, в яких ви призналися...

А за це ви мусите доказати, чого ви варти!.. — Ми вас приймаємо до армії. Але не до тієї, що утікає, а тієї, що наступає! Що мусить наступати!!.. Ви мусите скupити свою провину перед нашим народом... I Всі мусите скupити провину... Особливо ті, що втікли вже до Ураду... Генерал вас поведе! До перемоги над усіма ворогами і ви мусите бути сліпо йому віддані і вірні...

КАПЕЛЮХА кричить:

— Ура-а!!.. Ура генералові!!..
(Всі підхоплюють. Сашко деригує тими вибухами гістерії.)

КАПЕЛЮХА:

— Ах, Боже мій!.. Ах, Боже мій!.. (зворушене кидається до всіх, плаче) — В перший раз!.. В перший раз бачу С П Р А В Е Д Л И В Е Н К В Д!!.. Це ж мій друг!.. Це ж мій друг!!.. Наконець то із него показался чоловік... Ур-р-ра!!.. (гістерично) — Чоловік ведь!!!.. Урра!!..

ГОЛОСИ:

— «От генерал!» «В вагонь і в воду!..» «Ми за нього в вагонь і в воду!..» «Веди нас!..» «Клянемось!..» «Ура-а!..»

САШКО в захопленні розмахує руками і від широго зворушення нічого не може сказати...

ГОЛОС:

— Музику!!!

(Хтось ухопив гармонь і урізав «Туш». А потім зразу «ЯБЛУЧКО»)

ГОЛОСИ:

— Місця!.. Дайте місця!!.. (Вихоплюється два танцюристи і танцюють «Яблучко». Люди п'ють горілку, черпаючи її шклянками з відер. Хтось сів на кулемет, уже підпивши, і приляпнув руками. Інші теж приляпують. Сашко притупує, не витримує:)

САШКО:

— Ex! Xiba ж так!!.. (скидає шинелью, танцюристи дають місце) — Хай живе наш армія!!..

(Сашко танцює «Яблучко» по-моряцькі, під загальні вигуками захоплення.)

В розпалі танку вскачує стрілок і мельдує, засапавшись:

— В піймали Летючого Голяндця!!..

САШКО, танцюючи:

— Помилувати!.. Всіх помилувати!.. I до нашої армії!!.. (до музики) — Піддай. Полундра!..

(Стрілок виходить, а за ним вибігає ЛЯЙТЕНАНТИК..
По хвилі вскачує назад)

Л-ТИК мельдує весело, на всю горлянку, покриваючи музику:

— Так що прибув наш начальник штаба з усім гамузом! І начальник особого відділу з танковим дивізіоном!..

(Замішання)

...Розшукують нас, розшукають товариша генерала!!.. (Дурнувато-радісно) — і знайшли-и... Ідуть сюди....

САШКО, завмерши на пів-коліні, ніби громом ударений:

— Що?!.. Га?!

ГОЛОСИ за дверима:

— «Пропустіть...» «Пропустіть...»

вступає СТРІЛОК — мельдує:

— Летючий Голяндець!.. (додає) — Которий помилуваний...

ДВОЧИЙ ГОЛОС за дверима:

— «Де Він?..» (слідом за тим вступає ОКСАНА в боєвій уніформі танкіста, озброєна гранатами і пістолем. Козиряє до всіх, кинувши байдуже — «Летючий Голяндець» — і когось шукаючи очима) — Де Він? Я його мушу бачити... Я хочу бачити першого справжнього генерала! нашого... Мого генерала... (І раптом завмирає, взглядвши САШКА Й ДАНИЛА. Бражена):

— Сашко?..!.. Данило?..!.. Боже мій!.. (Мацає голову) — Що це?..!.. Бомбитъ?..!.. Га?!

Замішання. Здивування. Вибухи обурення... ГОЛОСИ:

— Афьора!!.. «Аферисти!!..»

— «Пугачов!..»

КАПЕЛЮХА вражено, аж присів:

— «Ето какіє то хохли-и-и!.. (і вибухає нагло люттю) — Самозванець!.. Самозванець!.. (б'є себе по лобі і знову присідає) — Ха-а... Да ведь это же какой то ПЕТЛЮРА - а - а!!!

(Хтось спантеличено підхоплює, покриваючи всіх):

— ПЕТЛЮРА!!.. ПЕТЛЮРА!!!.

ХУСТКА і багато хто радісно:

— Га!..!.. Що!..!..

— Де ПЕТЛЮРА?.. Де ПЕТЛЮРА?..

— Ху-у... Нарешті!.. Ну, слава Богу!..

20

Вскакує стрілок і мельдує, повернувши лице до відкритих дверей. Всі завмирають.

— ... Начальник штаба і ...

НАГЛА АЛЯРМОВА СИРЕНА І КРИК ЗА СЦЕНОЮ:

— «Самольоти!!!!.. Боєва ескадрилля!.. Курс на нас!!! ЗАХОДЯТЬ НА БОМБОЖ-КУ!!!.. Спасайся-а!.. (Сірена реве) — Пів хвилини на скорон!.. (в тон входить рев літака, що десь пікірує. Сірена реве і в її шумі нагло починають рватись бомби. Сперш здалеку. Близче... Близче... швидким наростаючим темпом. Паніка.)

КРИК:

— Лягай!!!.. (Але ніхто не встиг) —

Страшний вибух! Струс. Дим. Сполохи блискавок.

Темрява. Гул бомбардування, що віддаляється.

(Павза)

САШКІВ ГОЛОС — мечеться в темряві:

— Товаришу генерале!.. Дядьку Даниле!!.. Ой, дядьку Даниле!!.. Та дядьку ж... Де Він?!

(мечеться і зупиняється на авансцені. З розпукою і жалем:)

— Х-ху-у... Чорт!.. ЗА МАЛИМ НЕ СТАВ МАРШАЛОМ!

Перша завіса.

III

Гонг. Сине світло.

Попри завісу пробігає САШКО, схопившись за оглушенну голову:

— І книгу загубив... О, ЙОСИП ШВЕЙК! ЙОСИП ШВЕЙК!!.. Розбомбили ідоли!.. Як же я сам тепер буду?...

О, Йосип!.. Ой, Йосип Швейк!..

Завіса

Р О З Д И Л Ч Е Т В Е Р Т И Й

I

Гонг. Зелене світло.

САШКО — несе курку:

— Га!.. На цілу область одна курка!.. І ту я забрав. І тепер — ціла область плаче. (До курки, пестить її) — Моя така... Рябесенька... Га! Курка! От чудо!

Я їм кажу — організуємо державу — після «победи» — теля віддам за курку, бо без цієї курки не буде діла. А вони кажуть — «Пробі!! Як же ж держава потім буде без курки?! Вона ж у нас п'ять років одна-однісінька! Сам голова облвиконкому оголосив був її «державною соціалістичною власністю, недоторканним майном мірового пролетаріату», ще й видав наказ: берегти під страхом смертної кари. За — не тільки там якийсь камінець — а навіть за те, щоб кищнути на неї — тюрма і каторга! Багато так людей наложили за неї головою, як шкідники і диверсанти...»

І вже ж так її берегли, щоб не дай Бог не здохла, або хто не отруїв, бо тоді б перевелись кури в усій УССР... Берегли і не давали навіть глянути — яка вона. А яечка збирали для самого вождя... Люди з розпачу почали вже пріручати горобців. І вже навіть був стахановець, що дістав орден за рекордні успіхи... Ха! Цирк!..

А тепер голова облвиконкому втік — а курка не втекла. Забув у паніці. І не міг вже її ані розстріляти — ніколи, ані пішки за Урал погнати — дуже медленно йде.

(Курка пручаеться)

Ну, чого ж ти пручаеться?!. Я ж тебе не на евакуацію і не в Гепеву несус. (Чухає голову) ...От задача!.. — Пустити тебе, бо жалко цілу область і цілу Україну, — так все одно Гітлер ззість, або той... топак голова облвиконкому. Не пустити... Гм... Хоч круть, хоч верть... Ні таки, хай вже ліпше на тобі скінчиться курячий рід, так хоч за ідею. А ми тобі поставимо пам'ятник і складемо про тебе пісню... Ну-ну, Моя така... Не пручайся. Кажу ж, що я тебе не в Гепеву несус.

КУРКА:

«Куд-куд-куд-куда, куда?!.»

САШКО сумно:

— В «полевий лазарет». От куда. Там народ... Там генерал умирає... (похнюпився) — Без тебе він мабуть так і не прийде до пам'яти. (Йде геть).

Гонг. Відкривається завіса.

II

1

Селянська хата (кімната) з присінками направо і з виходом до хатини наліво. Двері з присінок відчиняються всередину. На них таблиця — великий червоний хрест і напис «ПОЛСВОЙ ЛАЗАРЕТ». Такий самий напис в хаті на стіні просто. Плякат прибито над вікнами, до половини закриваючи старі образи. В хаті ніяких меблів. По-під стінами настелено соломи, вилежаної, потолтаної. Лише посеред хати стоїть похідне ліжко, а на нім лежить нерухомо вояк з забинтованою головою. Покритий рядном, а поверх — генеральською шинелею. На соломі валяються покинені бинти і ріжні військові речі, там де лежали перед тим хворі. Біля виходу в хатину — столик, заставлений медикаментами.

Далеко чути приглушенну безугавну қанонаду і гуркіт бомбардування, — в хаті деренчать вікна від вибухів.

Одчинивши сінешні двері, через хату перейшла збентежена медсестра. Глянула на нерухому людину, похитала головою — «Вже мабуть умер» — і кваплячись, пішла в хатину... По якімсь часі вийшла навшпиньки, одягаючись, з протигазом, торбою, однію рукою хапливо тикаючи в рукав

шинелі. Зупинилась. Глянула. Витерла очі... І вийшла, тихо прикривши за собою двері. В сінях — кинула протигаз, по-відрізала відзнаки, кинула в куток свій шпитальний халат і пов'язку і зникла...

По хвилі — людина на ліжку ворухнулась. Зідхнула тяжко, мов би прокинулась від тяжкого і довгого сну, і по-малу звелась... Лише тепер можно пізнати, що то Данило. В білій сорочці, але нероздягнений.

ДАНИЛО, говорить нормальню, тверезо і логічно:

— Ху-у... Довго... Ох і довго ж я спав!.. Аж голова гуде!.. (хапливо дивиться на руку, там, де мав би бути годинник, говорячи) — Проспав... Ачей в школі діти давно зібралися, а вчителя нема... Стій-стій! А де ж це годинник?!.. Фу-у-у... Та його ж, пак, відібрали при арешті, а це ж тюрма!.. (Блукає очима по всьому і де-далі більше дивується. Мацає голову, потім дивиться на руки. Знову мацає) — Що?!. Де ж це я?.. Гм.. А-а... (сміється нервово, зневажливо) — На Сабурку запроторили!.. (Несподівано його погляд падає на генеральську шинелю з орденами. Він приголомшено торкає її рукою. Широко вітряща очі і знову мацає голову. Йому стає гаряче) — Ху-у... У мене, здається, волосся стає дуба. Здається, я збожеволів! от тобі й на!.. Так, так. Не витримав, значить, «великого конвеера»... (Грусить головою і мацає її з усієї сили, і сичить від болю)... О!?. А хто ж це мені голову розсадив?!. А-а, це ж Попов. От враг, таки доконав свого... І на Сабурову Дачу запер. (Оглядається). Нормальну людину і — на Сабурову дачу?!. (Розпачливо і уперто) — Ну, ну! То ми ще подивимось!.. (Шукає очима чогось) — А де ж моя одежда?!. (Слухає канонаду) — Гримить... На дощ, либо на...

2

В присінках з'являється Сашко.

САШКО, витираючи ноги, сам до себе:

— І не вража тобі курка, га! Втекла таки. І тепер, можна сказати, вже справжня самостійна курка! Вільна і незалежна. Ш-ш-ш-ш... (Вглядів хустку «пов'язку» і халат сестри) Боже... Генерал вже мабуть помер... (Квапиться. Обсмикується. Стукає тихенько і — рішуче входить).

ДАНИЛО — вражений довго і пильно дивиться. Нарешті впізнав:

— Сашко?!!!!!!

САШКО зрадів невимовно, але офіційно став настронко:

— Так точно! Це Я, товариш Генерал!

ДАНИЛО оглянувся, не второпав:

— Що, що?.. (І знов до Сашка) — Та ні, це ти чи не ти?!. А який ти великий став!..

САШКО:

— Так що на війні люди ростуть, дядьку Даниле! А це Я достовірно і точно, товариш генерале!..

ДАНИЛО вхопився за голову:

— Що ти за чортівню мелеш?!. Який генерал? Хто? Де?.. На якій війні?!

— Та як же ж! Ви ж генерал, а я ваш адъютант (бере під козирьок) — Сашко Проклада! І воюємо проти всього світу. А нашот війни (саме бомбити десь) — чуєте?!!

ДАНИЛО слухає:

— Дійсно... (Мацає голову) — Гм... Якби я був забобонний, то подумав би, що я збожеволів, або, що без відьомських фокусів тут не обійшлося... Алеж я нормальній... Сашко?!

— Абсолютно! Точно! (набік радісно) — Як і я!.. Одужав!!! Ура!.. Правду казала тоді Оришка про того пап魯бка!.. Ух! Аж тепер я маю справжнього генерала... Вийшов з ремонту. Ха. (До Данила) — Не бійтесь. Все в порядку. Я вам все розкажу.

ДАНИЛО:

— Ану ж, ну... Що сталося?!. Як же це і що це все означає? (Перемагаючи біль, встає напівздягнений; починає взвуватись. Сашко подає чоботи, сорочку військову, — Данило подивився, знизав плечима та й став убратись) — Я тільки пам'ятаю, що мені снівся фантастичний сон — ніби я помінявся ролями з слідчим і вів слідство... Там, на млині...

САШКО радісно:

— Отож, отож... Ми вели слідство... Ви саме той... (хочтів покрутити пальцем біля чола та й зніяковів, а Данило слухає, хмуриться то посміхається) — Ну, а тут саме все відступає, тікає, геть все кидає. А враг суне... Еге ж — один враг суне, а другий утікає, а ми посередині — ні в сих, ні в тих... Ждемо, як віл обуха... А тоді прибіг генерал один з помошниками — утікають з кітла... Попов отої самий... Егеж... Не схотов уже бути генералом — гайка відкрутилась. Ну й передігся в Вашу одежду та й драла. А ми тоді передяглися в його, бо були голі... Та й хтось же мусить бути гене-

ралом.... І от Ви стали генералом, а я тоді став Вашим помошником в чині лейтенанта. Ну, ѿ пішло... Діла закрутились, як на каруселі...

(Данило слухає приголомшений, роззвивши рота, не ймучи віри)

...Егеж... Нас здибали салдати тієї дивізії, якої Ви стали генералом, та ѿ потягли з собою... «Вирятували»... А потім ми в них зробили ЕНКЕВЕДЕ, та хіба ж так! Ви всіх порозколовали. Дезертирів і прочих, генералів і начальників. Ух!.. Ха-ха!.. Потім ми цілу армію з тих дезертирів організували... Я вам потім усе докладно розкажу, бо зараз ніколи (прислухається як бомбить) — ач, війна кипить...

ДАНИЛО, прослухавши все, тре чоло, морщить брови:

— Гм... Щось ти такого нагородив... Невже це правда?.. Га?.. (Сашко гаряче хреститься. Данило дивиться пильно, пильно, кусає губи, та враз як не зайдеться реготом) — Ха-ха-ха-ха-ха!!.. Що ж ти наробив, шибенику ти такий!.. (манає голову).

САШКО наївно, гаряче:

— А хіба ж то я?!.. Воно само так вийшло. Така доля. Увесь же світ геть здуруїв!.. І все нарobili ті, що повтікали. А нам нема іншого виходу. І не було. Тільки війна! До перемоги! Дядьку Даниле! Ви ж самі так говорили колись, як ще я маленьким був і як ще ви... (запнувся) — Болить?.. Голова?..

ДАНИЛО:

— Та трохи... А так ясна, як ніколи. І аж гуде... Бо є чого. А хто ж це мені так її розсадив?

— Та бомбило ж. Я-а-к тарахнуло, тоді ж, на самім інтереснім місці... Ціла наша армія ляпнула. Тільки ми й уціліли...

ДАНИЛО:

— ...Аж гуде. Завдав ти їй роботи, шибенику.

— Та хіба ж то я, дядьку Даниле?..

ДАНИЛО заклопотано:

— Гм... Така, значить, доля, кажеш?

— Така.

ДАНИЛО звівся, перемагаючи біль:

— Ну, що ж... Доля не погана!.. Гаразд... (Одягає шинель) — Раз так вийшло, то так, значить, мусить буті!.. (розглядає себе, шукає очима щось... Йде й в кутку розглядає покидану зброю) — Так, значить, мусить бути...

САШКО — радісно виструнчиваєсь:

— Авже ж!..

ДАНИЛО:

— А «армію», кажеш, розбомбило?

САШКО мельдує офіційно:

— На трісочки! Все ляпнуло. Так що й шукати нас нікому. Лишилось тільки нас троє... Але нічого, — троє — теж армія! І мала армія може виграти велику війну! Хіба ні?

ДАНИЛО, дивуючись, круить головою:

— Шибенику... Здорово!.. Йбо!.. (сміється) — Ти — як Наполеон. І виріс... Коли ти такий став?!

САШКО:

— Я ж кажу... Так що на війні люди ростуть, дядьку Даниле!.. Щоб оборонятись.

ДАНИЛО, командує, сміючись:

— Спочинь!.. (сідає) Знаменито!.. А тепер що ми маємо робити? Це що за вертеп, адютант?..

САШКО, теж розташовується, скидає кашкета:

— Не думайте, що це конюшня. Це військовий шпиталь. Такий. Все вивтікало... А ми вас сюди й притягли... А робити що?.. Зараз будемо обідати. А потім — раз всі воюють, то що маємо робити МИ?.. Що має робити наша армія?! Нема викруту.

ДАНИЛО, обхопивши голову, сидить... Потім:

— А хто ж той третій з нашої армії?

САШКО:

— Та Летючий Голяндець же!..

— Хто? Хто?

— Ви пак не знаєте... Та Оксана ж!

— Яка?

— Та наша ж!

ДАНИЛО аж звівся:

— Що?.. Що?.. (Захвилювався, нахмурився) — Не дурій...

САШКО:

— Вона ж трактористка, так її забрали в танкісти. А потім... Там ціла історія! Збунтувалася одна проти усіх у світі!.. А тепер вона з нами.

ДАНИЛО, знов не ймучи віри усьому, мовчки і довгодивиться на Сашка. Скептично і сумно хитає головою:

— Чи не думаєш ти, хлопче, що з дядьком добре в цурки бавитись?.. Ну, ну, крути далі.

САШКО в тон:

— Та хіба ж то я, кручу?.. В світі такого накрутило без нас, до ой-га!.. А ми тепер маємо з тим усім давати раду... Цирк!..

ДАНИЛО по павзі, скептично:

— І де ж вона, адъютант?..

САШКО зідхнув:

— Хто зна... Пішла заводити танк... ніяк не заведе...

Техніка!.. (зідхає задумано) — Плаче...

— Хто плаче?

— Та... ((похопився)) — Гм... Техніка плаче... Гм... Пішла і от — нема... (хвилюється) — Думали, що ви вже неживий. думали везти вас додому хоронити з боєм.

ДАНИЛО дивиться пристально на Сашка...

САШКО, зніяковівши:

— Піду шукати...

ДАНИЛО:

— Страйвай. Треба обдумати все... (зпід лоба дивиться на Сашка).

САШКО:

— Я піду... Та де ж та сестра?.. У Вас он кров... Ей, сестра!! (мовчанка) — Втекла теж. От... (Дивиться якусь мить на спантеличеного Данила і смеється) — Е, давайте будемо ліпше обідати, а там якось воно буде... Я вас перев'язжу. Тільки в мене от живіт запався з голоду...

ДАНИЛО:

— ...А ти ж кажеш, що ми в ворожому оточенні...

— Точно. Кругом, дядьку Даниле!..

ДАНИЛО знизує плечима, оглядає себе і знову знизує. Про себе:

— «Комедія якась?.. Забавка?.. Гра?.. (мацає голову).

4.

В сінях з'являється СЕСТРА. Коли відкрилися двері, — особливо виразно чути гул канонади.

СЕСТРА в сінях:

— Не можу... А як він не вмер?.. Він же й по-нашому розмовляє і от — загине так... Не можу втекти... Муши!.. (Чує гомін. Швидко підіймає з кутка і одягає халат та косинку-пов'язку. Входить. Побачивши Данила, зраділа і затурбувалась):

5.

— Товариш генерале!.. Ой, Боже! Та чого ж ви встали?!.. (Опустила руки і голову) — А я... хотіла втекти... і вернулась... Не можу...

ДАНИЛО — дивиться на сестру, потім на Сашка, потім на себе, хвилюється раптом, але опановує себе:

— Нічого, сестра! Я вже одужав.

СЕСТРА:

— Та ні, ні... Ви лежіть... Лежіть... Давайте я зроблю перев'язку. Ще ворог далеко... І сюди, кажуть, йде якась наша спеціальна моторизована частина...

САШКО, аж шарпнувся:

— «Свинство! Це по нас!..»

СЕСТРА:

— ...Наступатиме, чи що.

ДАНИЛО:

— Так?.. Далеко?

СЕСТРА:

— Хто зна. Нічого невідомо. Може й близько. (Злякано поводить плечима. Береться робити перев'язку).

ДАНИЛО:

— В тебе руки тримтять... Боїшся?

— Ні, не боюсь. Тільки ж... як завезуть мене до Уралу... (плаче) — Матері шкода. Там такі старенькі, одні... Товаришу Генерале!..

— Ну ж?

— Скажіть, чи й я маюйти до Уралу?.. Хіба без мене?.. I чого всі втікають?! Чого все кидають і не б'ються? I старих і малих кидають...

САШКО:

— Не питай про це ні в кого... Бо буде біда...

СЕСТРА, злякалася плаче:

— Та я ж хіба що?..

ДАНИЛО дивиться пильно, як та сестра ладна вже крізь землю провалитися, та:

— Де твій батько?

СЕСТРА схилила голову, знітилась і зблідла...

ДАНИЛО, здогадавшись:

— На Сибіру?..

СЕСТРА ледве чутно:

— Так...

ДАНИЛО:

— А чого ж ти досі не відступила, не втекла з іншими?

СЕСТРА:

— Я... я... Я не можу... Ранених жалко... Я хотіла..., так ранені от... (плаче) — Покинені на призволяще ж...

САШКО тихо:

— Ба... Ось де герой!.. І той у спідниці... (раптом нашо-рошився). — Десь гудуть машини??. Йдуть...

СЕСТРА — послухала:

→ Ідуть... (скінчила перев'язку).

ДАНИЛО:

— Дякую, сестро! А тепер... (Послухав тривожно, не по-даючи одначе виду). Твоя роля скінчена, сестро! Я тебе звільняю... Демобілізую... Можеш іти до матері.

СЕСТРА зраділа та й збетежилася:

— А як мене зупинять?.. І розстріляють... Всіх розстрілюють...

ДАНИЛО:

— Страйвай... (Шукає по кишенях олівця й паперу і... знаходить блянковий блокнот і документи. Дивиться на документи, переглядає врежений. Захвилювався — «Що-о??. Він!! Овва...» — Дивиться на Сашка. Потім:) — Ага, ось мій блянковий блок-нот... (Швидко одриває один листок і олів-цем щось пише) — Ось, маєш звільнення. Ще й на форменнім блянку. І машеруй додому. А як перейдеш поуз... наших, — тоді знищи. Німцям не показуй.

(Дівчина швидко заходилась збиратися, гомонячи: — «Там є харчі... Ви ж голодні... А там є якась горілка, в хатині...»)

6

Вбігає Оксана. Понура, стурбована. І стала...

ОКСАНА:

— Живий!!! І??. Боже ж мій!!! Даниле!!! Живий і... (САШКО перекривляє — «І..»)

ДАНИЛОВІ перехопило дух; прошепотів:

— Оксана??!! (дивиться на Сашка, на Оксану) Так значить правда!..

(А Оксана розгубилась від неймовірного, несподіваного, потрясаючого, — торкається до Данила, оглядає його, не ймучи віри своїм очам):

— Чудо... Ой, Боже!.. Чудо!!

ДАНИЛО так само пошепки:

— Так, чудо... (Наближається і бере її за руки, дивиться на них, дивиться в очі) — Чудо... (І вона зазирає йому в очі... має голову... сміється... А потім припадає до грудей, не стримавши раптових сліз.)

САШКО:

— От... Тоже мені армія!..

ОКСАНА в нестямі:

— Ну говори ж, говори... Як колись... Пам'ятаєш?.. Говори, Данилечку...

САШКО дивиться в стелю і втягає голову в плечі з жахом:

— Ну, зараз як та-арахне!!.. Неодмінно... Завжди так — на самім інтереснім місці...

ОКСАНА — враз швидко відривається від Данила, тривожно:

— Увага!.. (про себе) — Отак... Завжди щастя приходить в парі зі смертю за плечима... І треба його брати з боєм...» (Застібає шолом гарячково) — Увага! Ми мусимо негайно вихоплюватися звідси! Негайно!! (Виструнчується і мельдує серйозно, офіційно, по військовому) — Товаришу генерале!..

ДАНИЛО робить жест...

ОКСАНА гостро, нетерпляче, категорично:

— Ні, я не жартую!! Я не жартую перед лицем страшної катастрофи. Ти мій, ти наш генерал тут, раз така наша доля... Мельдує слухняно: — Підходить моторизована колона! Ті, що врятувалися від вас, поставили все на ноги на ближчім відтинку фронту... Тут констатовано «зраду», диверсійну групу...

САШКО, аж присів від обурення:

— І-і-і... От свинство, га!!.. Яка ж «Зрада» і кому??. І яка «диверсійна група»? Га? Ніякої моралі!.. Ми не диверсійна група. Ми армія!!.. Що нас мало — то нічого. Бувають ріжні...

ОКСАНА продовжує:

— ...групу, що становить зародок нео-петлюрівської армії...

САШКО:

— Ну правильно... але — «зародок»... Та ж ми не «зародок», а ми єдина армія, що найближче до фронту... Га, ми воюємо на два фронти!..

ОКСАНА:

— ...На подавлення кинуто міцні з'єднання... Наказ — за всяку ціну локалізувати...

САШКО — заспокоєно:

— Ага! Ну, от бач. А то жарти...

ОКСАНА:

— ...локалізувати і знищити, не шкодуючи засобів...

Жду розпоряджень... (Знизивши тон) — Даниле! Ти же був командром у флоті... Керуй.

ДАНИЛО схвильовано і енергійно затягає застібає пас, чіпляє портупею й кабур з пістолетом, взятий у кутку:

— Ех... Полундра, чи як там, Сашко, у нас на Чорному Морі?.. (Сміється. Чіпляє «Фінку» на шию. Сашко допомагає вбиратися. Данило попробував надягти кашкет — не налазе, кинув геть, але Сашко підібрав, взявши його під пахву). — Ну, що ж... Війна? — Добре! Приймаємо й проголошуємо. Будемо пробиватись. Життя, свободу і щастя беруть з боєм!..

САШКО, теж швидко споряджаючись, дивлячись на Данила захоплено:

— От тепер підуть діла! А то Оксана рюмала... Ха! (Б'є хвацько обласами і стає на струнко):

— Зброя в порядку! Сашко Прохода — теж в боєвому порядку!

ОКСАНА, так само на струнко:

— Танк «Летючий Голяндець» — в боєвому порядку! Муніції досить!

Пального досить!

Танк веде Лейтенант танкових військ — Оксана Галаган!. В боєвому порядку!

ДАНИЛО тихо, але відкарбовуючи, мов би для себе:

— Командир в боєвому порядку. (Зосереджено, зціпивши зуби від болю, оглянув хату, глянув на сестру.) — Прощавай, сестра!

ОКСАНА:

— Курс?..

ДАНИЛО:

— Є один курс. Вперед!

САШКО тихо, про себе, зухвало:

— Ха... Всі проти одного і один проти всіх...

ДАНИЛО:

— На «Летючого Голянда» — швидко — марш!..

САШКО:

— ...Пішла наша армія!..

(Всі виходять, крім СЕСТРИ. Чути, як десь ревуть машини. САШКО на ходу вже:)

— Ех-ма, Колима! Ха... На той світ заїдемо, а все одно вернемось!!.

СЕСТРА — лишилась і стоїть посеред хати вражена. Зовсім уже виряджена в дорогу, лищ ще в косинці сестри-жалібниці. Сплеснула руками:

— Ох... Наші... Це ж наші!.. Боже мій... (Сумно) — А мене не взяли з собою... (Стойте розгублено. Потім знімає косинку, дивиться на неї, вагаючись, чи кинути, чи ні, і ховає до кишені. Говорить значуще:) — Нехай... Може ж здасться... (Запинається якоюсь хусткою і швидко іде геть).

Завіса

III

Гонг. Червоне світло.

Збіглися ДВА «ТОРБЕШНИКИ». Цебто ті люди, «Торбешниками» в народі звані, що змобілізовані, але не обмундировані, були гнані на фронт без зброї, а лише з власними «торбами» за плечима — «шукати свою частину»... Крадучись і озираючись, і один одного не бачучи, раптом зіткнулися... Та й один одного перелякались.

ПЕРШИЙ:

— Е-е... Е... Той... Скажіть, чи не знаете, куди пішла моя части?.. Я части свою доганяю (озирається).

ДРУГИЙ, теж озирається:

— Гм... Чорт ї знає... Я теж свою доганяю... (Заклоптано і з удаваним розпачем) — Заблудив!.. Доганяю...

— Так ти ж не в той бік!!

— А хіба я знаю, в який бік вони розбіглися!?

ПЕРШИЙ чухає голову і зідхає, виправдовуючись ніби та й скаржачись:

— От... Вигнали з торбою, ткнули пальцем уперед, — і аняй, кажуть. Там десь знайдеш свою частину. На Урал держи... (Чухає голову і зідхає) — А мапи не дали... А як я без мапи втраплю?.. От і заблудив...

ДРУГИЙ — плюнув враз з досадою, збивши кашкета і витираючи піт:

— Хе... Не «валяй ваньку», хлопче! Ми, я бачу, по одному ділу. (Щиро, сер'йозно) — Ну, куди підем?..

ПЕРШИЙ широ:

— Та отож... І сюди — страшно, і туди — боязько і ще
страшніш. І там — чужі, і там не свої... Хоч крізь землю за-
падися.

ДРУГИЙ:

— Якби ж знаття... (Чухає голову).

ПЕРШИЙ, озирнувшись, шепоче:

— К а ж у т ь, — у Києві Петлюра вже...

ДРУГИЙ:

— Тю, дурню!.. (Христить його) — Схаменись. Та хіба ж
то Петлюра мав з Гітлером шашні!?. Це ти ду-
маєш, що ото... в 1939-му?.. Бог з тобою, де про те написано?..

ПЕРШИЙ уперто, розпучливо:

— К а ж у т ь!.. І Винниченко ...Будуть проголо-
шувати Україну ...Самостійну значить...

ДРУГИЙ дивиться на нього з ніг до голови:

— Ти, я бачу, той... десь головою в бомбу трахнувся...
Х то ? !

— Та німці ж...

— Фю-і-іть... (свистить) — Як рак свисне. Ха-ха... (По-
нуро) — Вони вже раз проголосували, а це при-
йшли нагадувати. (Ще понуріше) — Хе! До нашого берега
що не припливє — коли не... той, так скіпка.

(Посмутились)

ПЕРШИЙ:

— Ну, куди підем?.. З а блудили ми з тобою..

ДРУГИЙ:

— Тут, брат, таке, діло: хоч круть, хоч верть! Хоч до
Уралу без чобіт — далеко. Хоч до Берліну босяка—ще даль-
ше... Ех, ти...

ПЕРШИЙ:

— Якби ж знаття...

ЙДЕ СЛІПІЙ ДІДУСЬ З ПОВОДАТАРЕМ.

ОБИДВА:

— Дідусю! Агов!.. З відки?

ДІДУСЬ:

— З Колими, дітки, з Колими. Три роки йшов... І три
місяці біг... В УССР був — насику втік... Та й добіг до Кобе-
ляк.

ОБИДВА:

— Ну, як там?.. Що там у Кобеляках?!. Ви звідти?..

ДІДУСЬ:

— Звідти... (Та й махнув безнадійно рукою) — Н о в а
Е в р о п а!

ОБИДВА:

— Ну й як?!

ДІДУСЬ:

— Н а силу втік...

— А тепер же куди?

— До Єрусалиму! Може пройду. Там, кажуть...

ОДИН свистить:

— От «проголосили»... І старцям нема вже місця!

ДРУГИЙ розплачливо:

— Ходім за ним. Він виведе...

(Зникають)

Гонг. Завіса.

Р О З Д І Л Я . О С Т А Н Н І Й

ДІД радісно:

— Та то ж Христос розп'ятий... Ходім, ходім швидше.
(Йдуть швидко).

Чути — « Г А Л Ъ Т !!!.. »

Гонг. Темно.

I

Відкр. перша завіса.

Гонг. Жовте світло.

На другій завісі намальовано велику свастику і написано «ХАЙЛЬ ЗІГ!» та «Хай живе Нова Европа!»

Йде СЛІПИЙ ДІД з ПОВОДАРЕМ-ДІВЧАТКОМ.

ДІД:

— Веди ж мене, веди...

ДІВЧА:

— А як спитають?!

ДІД:

— З Колими!.. З Колими!.. Три роки йшов... В УССР був — насилиу втік... В Новій Европі був — насилиу втік... А це хочу до Єрусалиму...

ДІВЧА — вгляділо плякат:

— О ?!..

ДІД:

— Що там?

ДІВЧА:

— Ух!.. Хрест великий якийсь, чудний! Всю дорогу заступив!.. І щось написано, не понашому...

ДІД:

— Ага! Ну це і є вже, мабудь, Єрусалим.

ДІВЧА:

— Діду! Діду! А там людину повішено!.. (показує поза завісою).

II

Відкривається завіса.

1

Подвір'я Данилової МАТЕРІ. На місці хати — руїна, стирчать обсмалені ожуги та трохи димаря. На криниці написано — «НУР ФІР ДОЙЧ», «Українцям брати тут заборонено».

МАТИ стойть на руїні простоволоса і щось шукає очима в попелищі.

ЯКАСЬ ЖІНКА тихенько підійшла до криниці з відром, — хотіла набрати. Раптом перелякалась і мовчки втекла.

За сценою крик — Хамулин голос:

Гальт!.. Гальт!.. Всі гальт!.. Куди ви ховаєтесь?.. Гальт!.. (До когось) — Вони розбігаються... Вони ховаються... А-а-а, нова властивість не подобається?.. (Наказуюче) — Всіх спиняйте!.. І всіх на збір — буду читати наказ!.. Хто не з'явиться — буде повішений. Хайль Фірер!!.

КІЛЬКА ГЛОТОК:

— Хайль!!!

— Хайль Нова Европа!!!

— Хайль!!!

— Хайль Остлянд — сіреч Україна в Новій Европі!!!

— Хайль!!!

— Ну, от... Я вам наведу порядки!.. Бидло!.. Досить уже...

МАТИ в тузі хитає головою про себе.

2

Виходе ХАМУЛА в формі й чині начальника поліції, з перевязкою на рукаві — «УКР. ГІЛЬФС ПОЛІЦАЙ». З ним

— ПОПОВ, в формі німецького жандарма. І ще якийсь тип в нім. формі, з перевязкою «ДОЛМЕТЧЕР». Два перших озброєні пістолетами.

ХАМУЛА до матері:

— А-а! Ну ось ми з тобою й здибались... стара шкапо! Я ж казав... А ти знову на моєму подвір'ї? (Мати мовчить. Хам. ехидно:) — Що ти?.. Горох в ізбирүєш?.. А?

МАТИ поволі підвела голову, глянула, похитала нею. Ледви чутно:

— На твоїм, сину... Визбираю... На твоїм...

ПОПОВ — б'є обцасами і, зробивши рукою салют по-німецькі:

— Пане шефе поліції! (кивнув головою на матір) — Х то та к а?

ХАМУЛА:

— Та ота ж сама... Що їй з сином тісно було в новій Азії, а ще тісніше, либо нь, в Новій Европі...

ПОПОВ:

— А-а-а... Прибрати...

ХАМУЛА:

— Ясно... (Підступає до матері) — Ну, що ти тут робиш, га? Може син, прислав? Ти так і не скажеш, де в ін? Чуєш?! Чи не пізнаєш, хто з тобою говорить?

МАТИ:

— Ой, чую, чую... І пізнаю... Хоч ти й понімечився. Та ти на те й родився...

ХАМУЛА до Попова:

— Чули, пане Власенко?!. ТА відьма!

МАТИ, продовжуючи задумано:

— ...Ще як я тебе няньчила, грудьми годувала, то дряпався... Та й потім допікав... Загребущий...

ХАМУЛА — скинувшись весь, наїжився хижо:

— Ха-ха-ха! Я знаю, чого ти шукаєш...

МАТИ:

— ...Шукаю... Де ступали його ноженята... Де Оксанка руту саджала, а зозуля щастя кувала...

ПОПОВ презирливо:

— Ей, ти, старушка! Що ти шепчеш? Що шукаєш? Вчорашнього дня?

МАТИ крутить головою в забутті:

— Будь він проклятий!..

ПОПОВ:

— Чи позавчорашиного?

МАТИ:

— Будь він проклятий!..

ПОПОВ мовчазно сміється, вишкірившись:

— Значить ти шукаєш з а в т р і ш н ь о г о?.. Хе-хе... З сином, значить... Мечти-мечти... Не шукай, старушка, не шукай. (Свиснув і показав жестом петлю на шию) — Фю-і-іть... Не било, нет і... н е б у д е. Н е м а!.. Нема для тебе з а в т р і ш н ь о г о... (сміється) — Разом з сином... Чуеш? З сином... Н е м а!!.

МАТИ — стрепенулась, не дочувши в розpacу, залямує руки:

— Нема ...Данилечку ж мій, Данилечку... Сину-сину... (Зів'яла).

ХАМУЛА пробує ногою землю радісно, хижо глянув на матір:

— Я знаю чого ти шукаєш. Знаю... І ти вже своє — знайшла... (Щось щепоче до Попова, той значуще киває головою, знов зробивши коло шиї жест, і салютує. В цей час вискачує ПОЛІЦАЙ.)

3.

ПОЛІЦАЙ салютує та:

— Пане шефе! Всіх зібрали! Куди їх?

ХАМУЛА:

— Сюди.

(Поліцай вискачує)

ХАМУЛА — до матері:

— О т же..

4

І вивели посілаки ЛЮДЕЙ. Зігнали, як табунець овечок, старих і малих — змучених, горем убитих. І збились вони купкою, і стали попускавши голови:

СЛІПИЙ ДІД З ПОВОДАТАРЕМ,

ДІДУСЬ, що читав у другій дії афішу, якого «ворота зіпсували»,

СУСІДКА, що помагала матері молотити горох,

СЕЛЯНИН ЧИЧАЙ,

СЕСТРА-ЖАЛІБНИЦЯ,

ДВА ТОРБЕШНИКИ,

БОЄЦЬ, що біг «на Кобеляки», і другий, що біг на Ромни чи на Ростов — обидва вже з тавром — «КРІПС-ГЕФАН-ГЕНЕР»,

і ще КІЛЬКА ДІДУСІВ та БАБУСЬ.

І оточили їх посіпаки, ставши на варті, як на трибуналі.

І вийняв ХАМУЛА папір з чорною свастикою, гордо підніс його, глянув і, передавши ДОЛМЕТЧЕРОВІ його, крикнув до всіх:

— АХ ТУНГ!!!

І виструнчились всі посіпаки, з Хамулою на чолі, салютуючи руками. А люди ще нижче похилили голови.

І прочитав папір долметчер:

«ХАЙЛЬ ВЕЛИКОМУ ГІТЛЕРОВІ!!!»

(І всі крикнули «Хайль!..», лиш люди ще нижче похилили голови).

— ВЕЛИКИЙ ФІРЕР каже тобі... переможений і тому врятований нами, фольке, що говорить по малоросійські (сіреч по українські)! Фольке трудолюбивий, але побитий страшною заразою, яку треба лікувати тисячоліття.

Ви зобов'язані Фірерові до смерти за звільнення і за приєдання до Нашої Нової Європи, за це ви тій Новій Європі мусите віддати все і себе на віки вічні.

Ви хотіли землі? — Ви її матимете. Тільки ви мусите чесно і наполегливою працею довести своє право на неї. Мусите труdom заробити її...

Ви хотіли Свободи? — Ви її матимете. Але мусите довести, що ви її гідні; ви жили в Азії і, як нижча раса, не знаєте, для чого вам потрібна Свобода, і не можете користатись нею. Вас навчати. Свободу вам дасть лише Нова Європа Великого Фірера, якщо ви заслужите бути в ній...

Ви хотіли Державу? — Ви її матимете, але — не забувайте, що тут пройшли Великі Армії Великої Дойчлянд! Німецький вояк ... і ваші лінії люди... забезпечать вам державу, якої ви ще не мали, бо самі ви не здібні нею керувати і її мати...

І нарешті — Ви робили колись Революцію і спричинили більшевизм. І на вас лежить відповідальність за це перед історією і перед Фірером, і лежатиме доти аж поки ви не заслужите прощення і Фірер вас не простить. Покутуйте...

Німецький вояк за вас проливав кров, святу арійську кров! Тож вважайте за честь і священий обов'язок чистити чоботи німецькому воякові...

Кожен з вас, відданий Фірерові — буде нагороджений і піднесенний. Кожен непокірний — повішений...

А зараз за це фірер кличе вас і ваших дітей будувати Нову Європу!

ХАЙЛЬ ФІРЕР!!!

І крикнули всі посіпаки «Хайль!..», а люди ще нижче опустили голови, лише хтось схлипнув. А долметчер закінчив:

— ХАЙЛЬ НОВА ЕВРОПА!!!

І всі крикнули «Хайль!..» А люди ще нижче зломилися.

Тоді вискочив наперед ХАМУЛА:

— А-а.. Бидло!!.. Мовчите?!.. А-а-а... Свободу вам?!.. Земельку вам?!.. Україну вам?!.. Ха-ха-ха!!.. Нахапалися вже раз були і понажиралися — вся шантрапа і голота — як блощіці, — аж поки не придумали на вас Колиму та Печору ... Ух!!.. (Б'є себе в груди) — Земельку вам?!.. Україну вам?!.. Ух! Хам'йо!!.. Смердюче бидло!.. (Визвірився) — УКРАЇНА ПОТРЕБУЄ БИДЛА, а не таких хазяїв!!.. Нова Європа потребує бидла!..

Довго я терпів (б'є себе в груди)... Земельку вам ще й Україну вам, щоб всіх порядних людей (б'є себе в груди) перевішали...

ПОПОВ, потираючи руки, про себе:

— Так, так... Помещічков жечь і душіть (теж товче в груди)... Двадцять п'ять лет в душі ношу!.. Наконец то!!..

Підіймає голову МАТИ, — до Хамули:

— Чого ж ти кричиш... на людей?.. Знову пан?.. Твоя ж мати і твій батько з могили тужать...

ХАМУЛА:

— Ци-и-ить!.. Може я й кричу за батька та за матір! Ви... Ви... моїми руками задушили мою матір... І все посіли...

МАТИ сумно:

— ...І Сибір посіли...

ХАМУЛА шалено трясе головою, перебиваючи:

— Посі-і-ли!..

МАТИ сумно:

— ...І катогр... (Дивиться з нудьгою десь набік) — І щибениці посіли...

ХАМУЛА трясе головою; до посіпак:

— Візьміть її!!..

І підбігли ПОСІПАКИ до МАТЕРІ... Але не посміли вхопити. Вона постояла. Подивилась навколо печальними очима, тужно. Зідхнула. І, схиливши голову та спустивши руки, сама пішла...

Подивився ХАМУЛА услід і став перед людьми, туркнув, як роздрочений вепр, та й карбував кожне слово:

— Скінчилися всі химери! Хе! «Свобода»!.. «Земля і фабрика!!!!» Довели світ до катастрофи, хами смердючи... (Визвірився) — Україна потребує бидла!!.. а не таких смердючих господарів!!.. Пани! Ха-ха!.. (Перекривляє) — «Ми не рabi, rabi — не mi...» Ух, натовкли вам всякі пси-хопати... За двадцять років не вивітролось, на Колимі не щезло.

СЛІПИЙ ДІД — підвів голову, хотів щось сказати, та й зідхнув, зігнувся:

— «Де той Сірусалям?..»

ХАМУЛА:

— Все! (До посіпак) — Ведіть їх всіх. Хай дають дітей на Європу... І онуків. І самі хай ідуть... **ПОПОВ:**

— Але вони не кричали — «Хайль Фірер!»

ХАМУЛА:

— Вони закричать... Збирайте дітей!.. Всіх... І марш!!.. І затужили люди, гнані отарою. А Хамула міряє широкими кроками подвір'я, так наче хоче щось перевірити. Гарячково гомонить: — «Хами... Бидло... Україна потребує бидла... І залізної руки (потрясає кулаками) — І господаря... За намці стоять, як мур, залізний, непереможний п'ястук Нової Європи!..»

Та не вийшли ще люди, як загула машина...

5.

Вигнався ТАНК вулицею і став біля руїни.

— «Німці!» «Німці!» — зойкнули люди і кинулись врозтіч. А **ХАМУЛА** і **ПОПОВ**, і **ДОЛІМЕТЧЕР**, і **ВСІ** з ними — стали на струнко і сказали руками — «Хайль!». Написано на танку «Летючий Голяндець», та не встиг ніхто ще прочитати як —

шкваркнув люк! і вистрибнули з машини:

САШКО — замурзаний потом, без кашкета і без шинелі, і навіть без гімнасторки, — з «Фінкою» за плечем і обчіпляний гранатами...

ДАНИЛО — з забинтованою головою, теж без шинелі, в самій сорочці, — озброєний пістолем і біноклем...

і **ОКСАНА** — в повній бойовій уніформі танкіста, — з машиновим пістолем...

Вискачили і сказав **САШКО**:

— А ОСЬ І МИ!.. —

урвавши тим на половині Хамулину фразу:

...«УКРАЇНА ПОТРЕБУЄ БИДЛА...»

Озирнулись, ще вискачувавши, гості навколо та й стали, вражені.

— Що, що?.. — спитав **САШКО**, підступивши тяжко. — А ну повтори... (та й упізнав **ХАМУЛУ**. А Хамула упізнав Сашку й Данила і, не знаючи про що ходить, і хто вони, затрясся...)

І змішався **ПОПОВ**. Набік: — «Він! І теж перекинувся!...

Ще й якимсь начальником став! От чорт...» — і не знає, що робити.

— А ти що сказав? — підступив Сашко до **ПОПОВА**. І упізнав. І той упізнав.

ХАМУЛА:

— Я сказав — «Україна потребує бидла... Хайль Фірер!!..

— Нехай, — сказав **САШКО** байдуже. — Знаю твою ідею!.. — і повернувся до Попова.

ПОПОВ:

— Я... Я сказав — «Це наші!..»

САШКО оглянув його з ніг до голови з презирством:

— Хапай, коли «ваші». (Двозначно) — То ми ще подивимось, чи то ми — «ваші», чи то ви — «наші»...

ДАНИЛО гарячково оглянув подвір'я, подивився на Оксану та й уперся очима в Хамулу:

— А — де — мати??.

(Мовчанка).

САШКО:

— Товаришу Генерале!..

ХАМУЛА, миттю змиктивши щось, шарпнувся по пістоля та як не закричить гістерично:

— А-а-а... Це Він! Це той психопат, що не хоче нікого і Нової Європи!! Алярм!.. (та й не дастъ ради з пістолем) — Забрати їх!!.. Забрати!!.. Хайль Фірер!.. Слава Україні!!..

— «Героям слава!!» — зметнув Сашко очима й «Фінкою» в **ХАМУЛУ**, та **ДАНИЛО** взяв його за руку, тоді як **ОКСАНА** шарпнула своїм скорострілом і дзвінко та категорично:

— Генде гох!!.. Зброю вег!..

(і піднесли всі «генде гох», впustивши зброю)

...Три кроки назад!.. **ТАК** стояти!

САШКО:

— От. Вас багато підняло отак лап під цю команду.

ХАМУЛА дерзко, гістерично:

— Обережно!! За нами стоять, як мур, залізний, непереможній п'ястук Нової Європи...

ДАНИЛО:

— Нехай стоять собі.

САШКО:

— І ти постій. Чхатъ я хотів на цілий твій «мур» і на цілу твою «Нову Європу»... (До Оксани) — Оце вони й є!..

ОКСАНА замерхтіла очима, не спускаючи їх з групи:

— Бачу...

САШКО:

— От цирк!.. (Козириючи до Данила) — Товаришу Генерале! Дозвольте зробити слідство? Найкоротше та й найліпше з усіх...

ДАНИЛО кивнув головою, щось зосереджено думаючи. САШКО обійшов усіх і оглянув:

— Ха! Он куди ви евакуювались, га... Звикла, значить, собака бігати за возом, а тепер поперла за саньми!..

ДАНИЛО підійшов тим часом до ПОПОВА (Сашко гримнув — «СТРУНКО!»), постояв, подивився на нього... І одійшов. До Сашка:

— Видай йому його шкуру...

— Так е!.. Так що ми Вам видали униформу привезли, яку Ви загубили, пане... чортій як тепер Вас звати. Ну, потім розберем... (їде до ТАНКА і приносить ШІНЕЛЮ) — На. Одягай-одятай!.. (ПОПОВ одягає шінелю) — Так. Все ціле?.. Може ти вже яким ВОЛОСЯНКІНІМ стаєш, чорт тебе знає... А тепер знову «Генде гох!» Отак і стій... А ж ДВІ шкури маєш, ба.

ХАМУЛА, тримаючи руки догори, намагається бути грізним:

— За нами стоїть мур...

САШКО:

— Чорт з ним. Хай постое. Пробила ваша година, проб'єт його, а по всьому прийде наша... Хочби навіть нам через той світ довелось машинувати, а таки наша буде зверху. Ми, брат, туди підемо втільох, а звідти вернемось...ого-го!.. Ну-с. Так ви знаєте, хто перед вами стоїть? Га?!.. Чого ж ви мовчите? Бидло ви стояросове! Ви думали, що на цілу УКРАЇНУ ніхто вже вас не тарахнє по кумполу?.. Бодай для початку?

ПОПОВ запобігливо:

— Д-д-дозвольте...

САШКО:

— Знаю. Та ти помовч! Бо ти вже своє одговорив. Тепер моя черга... Значить, «Нова Европа»?.. (Рагтом підійшов до нього і ткнув пальцем у груди, суверо:)

— Твоя як хвамилія?

— В... ВЛАСЕНКО...

— Ага!.. Я ж так і зінав! З ПОПОВА, значить, став ВЛАСЕНКОМ. А потім знову причепиш «ов»?.. Здорово. А твоя? (тикнув ХАМУЛУ).

— ХАМУЛЬСЬКИЙ...

— Ага!.. З ХАМУЛИ став ХАМУЛЬСЬКИЙ. А потім ще причепиш «як»?.. Знаменито. А твоя?

— БУГАРТ...

САШКО:

— Стій, стій... Що?.. Та це ж БУГАРА!.. А-а, з БУГАРИ став БУГАРТОМ! Став, значить, немцем. Як то?: — «ДОЙЧЛЯНД-ДОЙЧЛЯНД — Я З БЕРЛІНА... НЕХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНА.» Га!.. Чи мо (до ПОПОВА): — «ОТ МОСКВИ ДО САМИХ ДО ОКРАЇН...»? Ех, ти, — «Син Попова Алексея, неделімий, как Рассея!..» Нічого; я тебе розділю.

А ти (до ХАМУЛИ) — значить, «і задком і передком»? Пхаеш Кобеляки на Нову Европу по мотузці?

От букет, дядьку Даниле! Хороший...

ДАНИЛО, похмуро посміхнувшись:

— Так... Ну, далі...

ОКСАНА, помітивши, що котрийсь задкує:

— Галло!!.. Ей, ти там! Не квапся задом, встигнеш передом...

(той прикипів).

САШКО, дивлячись на всіх запаленими очима:

— Ха!.. Струнко, полундра!!! (до ХАМУЛИ) — Таккажеш, — «Слава Україні»?.. То ви її (до всіх в лиці) ще не бачили, значить — Нову Україну, га?.. Так от подивітесь, поки не повилазило зовсім... (гостро, загонисто і на всю глотку) —

На УКРАЇНУ — РІВНЯЙСЬ!!!

та й скерував їх туди, де безжалісно і жорстоко мерехтіла цівка скоростріла і насуплене, вітрами й юрхом попечене і потом замурзане ОКСАНІНЕ обличча.

ОКСАНА, посміхнувшись до Сашка, додала в тон команди:

— Руки по-швам!.. (Всі опустили руки «по-швам»)

ДАНИЛО докінчив похмуро, в тон:

— Так стояти!.. (І очима до Сашка) — ?..

САШКО:

— Так е!.. Тепер от ми їх будемо цитати, де мати... Де ж наша мати... Ми їх будемо розколювати... (Лютото) — Ух!!.

Вбігли розхристані, напівбожевільні від жаху ДІВЧАТА, — затужили, заметались, замементували:

— Ой рятуйте!!.. Ой рятуйте...
 — Ой, люди!!.. Ой, люди!!.. Що ж то робиться-а-а...
 — Всіх повісили!!.. Братіка повісили... і батька повісили... Он там... Он там...
 — Йдуть сюди!!.. Ловлять та й забирають!!.. Та й гвалтують...
 — Де сковатися??.. Та де ж сковатися??..
 ОдНА впізнала Данила:
 — Данилечку-у!!.. МАТИР!!.. МАТИР ТВОЮ... ПОВІСИЛИ!!!.

(Як грім з неба)

Вбігає МАЛА ПОВОДАТАРКА:

— Вони почули, вони взнали!!.. Військо пруть сюди! Чуєте??.. Чуєте??..

І збились ДІВЧАТА на попелищі — та й розлетілись, як горобці.

ДАНИЛО приголомшено:

— От...

САШКО приголомшено:

— От...

(В групі шерех).

ОКСАНА — закусила губу, не спускаючи очей з групи,тихо і трізно:

— Так стояти!!.. Генде гох! (всі піднесли) — Так стояти!!.. (До Данила) — Жду розпорядження... (до групи) — Так стояти!!..

САШКО, глянувши кругом, мельдує:

— Ворог спереду... Ворог ззаду... Ворог кругом!!.. (розпучливо) — Ех, якби це нам сильна армія!

ДАНИЛО, блідий, тихо:

— Найсильніша армія та, що найбільше права... САШКО радісно:

— Так!!..

ДАНИЛО:

— Спокійно... В боєвому порядку швидко на машину — марш!!.. Всі, наставивши зброю на групу, швидко по черзі всідають в ТАНК.

Останній — САШКО, перебравши функцію ОКСАНИ. Став у відкритому люкові:

— Курс? — нагнувся боком в люк. — Вперед!!.. (Глянув вражено:) — Ого-го-о... Нова Європа суне!!.. (В танк) —

— Не дрехвь, Оксанко!!..

(Переклав «Фінку» в ліву та й підніс праву руку, схвилювано, ставши серйозний, як ніколи, як перед смертю):

— Ну, от... За нашу... (павза) — За УКРАЇНУ... (До групи):

— А ну, давай біgom!!.. (і махнув рукою вперед, ще й кивнув головою).

ВСI кинулись бігти в показанім напрямку. Побігли десь...

САШКО, нахилившись до люку, пильнує... пильнує... Та й враз махнув рукою...

СІКОНУЛІЙ СКОРОСТРІЛИ...

САШКО тихо:

— Отак УКРАЇНА стріляє... Ех, Швейк, Швейк!!..

(В люк:)

— Газ!!..

Заревла машина. Заклекотали десь скоростріли. Подув САШКОВІ вітер в очі, мечучи все, зриваючи сорочку.

САШКО стріпнув чубом і тихо, скривившись:

— Ха... Ми не даем і не просим пощади... (Повторює) — «найсильніша армія та, що найбільше права».. А значить — виграє правий, навіть умерши... Ану — через той світ і назад...

(Гойднулась машина)

... Пішла наша армія!!..

(Швидко затріснув люк)

Завіса

III

Ріналь.

Гонг. Синє світло.

ВБІГАЄ ТАНКІСТКА — без шолома, розхристана, озираючись на всі боки:

— Мамо, мамо!..

Ми від'їжджаємо... Вперед... В історію...
Але ми ще повернемось! Як буря, що
все змітає на своєму шляху...

**МИ ЙДЕМ, ЩОБ ФОРМИРУВАТИ НЕЗЧИСЛЕННУ
АРМІЮ, МАМО!..**

Завіса

=====

1942—44 р. р.

МУР